

KUL TÚRA SLOVA

2018
ROČNÍK 52

VEDECKO-POPULARIZAČNÝ ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TER-
MINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVÉDNÉHO ÚSTAVU LUDOVÍTA ŠTÚRA
SAV A JAZYKOVÉHO ODBORU MATICE SLOVENSKEJ

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ V MARTINE

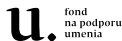
KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný časopis
pre jazykovú kultúru a terminológiu*

Orgán

*Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru Matice slovenskej*

Časopis z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia

HLAVNÝ REDAKTOR

PhDr. Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Mgr. Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Glovňa, CSc. (Nitra), PhDr. Dana Guričanová, Dr. Robert Hammel (Berlín, Nemecko), PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD. (Nitra), PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD. (Bratislava), Mgr. Bronislava Chocholová, PhD. (Bratislava), Mgr. Martin Chochol, PhD. (Bratislava), Mgr. Nicol Janočková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc. (Bratislava), PhDr. Sibyla Mislovičová (Bratislava), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), PhDr. Lucia Molnár Satinská, PhD. (Bratislava), PhDr. Mária Šimková, Ph.D. (Bratislava), Mgr. Iveta Vančová (Bratislava), prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (Bratislava)

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis z verejných zdrojov pod-
poril Fond na podporu umenia*

u. fond
na podporu
umenia

HLAVNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Dana Guričanová,
Robert Hammel, Renáta Hlavatá,
Ingrid Hrubaničová, Martin Cho-
chol, Bronislava Chochoľová,
Nicol Janočková, Ján Kačala, Si-
byla Mislovičová, Slavomír On-
drejovič, Lucia Molnár Satinská,
Mária Šimková, Iveta Vančová,
Pavol Žigo

REDAKCIA

811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

VALENTOVÁ, Iveta: Vznik, motivá-
cia a význam komlóšských priezvisk 3

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Súpis termínov z astronómie (pokra-
čovanie) 17

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

DVORNICKÁ, Ľubica: *I červíku ten
koreň milý, v ktorom sa zrodil* 31

ROZLIČNOSTI

Rodovo neutrálne meno. K. K á l m á -
n o v á 43

SPRÁVY A POSUDKY

Konferencia o problémových javoch
v jazyku. D. G u r i č a n o v á 46

SPYTOVALI STE SA

Titus – Titusa. S. D u c h k o v á 51

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka
súčasného slovenského jazyka (49).
M. P e t r u f o v á 52

Z WEBOVEJ PORADNE

Ako sa správne tvoria názvy sloven-
ských hradov? 60

Sú výrazy <i>bežkár</i> , <i>bežkovanie</i> a <i>bežkové lyžovanie</i> adekvátne pôvodným výrazom <i>bežec na lyžiach</i> , <i>bežecké lyžovanie</i> ?	60
Existuje slovenský výraz pre úsek schodišťa od jedného odpočívadla k druhému?	61
Aký je význam slova <i>prehľadový</i> a v akých prípadoch sa najčastejšie používa? Je vhodné spojenie <i>prehľadový katalóg</i> ?	61
Ako sa skloňuje slovo <i>mäta</i> v množnom čísle?	62
Ako sa nazýva osoba, ktorá medituje?	62
Ktoré prídavné meno od názvu <i>Zlaté Moravce</i> je správne: <i>zlatomoravecký</i> alebo <i>zlatomoravský</i> ?	62
Je slovo <i>zdokladovať</i> spisovné?	63
Má slovné spojenie <i>trafiť sa</i> rovnaký význam ako sloveso <i>trafiť</i> ?	63
Informácie autorom	64

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 52, 2018, č. 1 (15. 2. 2018). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislavíková. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 8,40 €, jednotlivé čísla 1,40 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812840. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

© Matica slovenská, Martin

Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2018

Cena 1,40 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Vznik, motivácia a význam komlóšskych priezvisk

IVETA VALENTOVÁ

Abstract: Tótkomlós is an important Slovak settlement in the south of Hungary near Békéscsaba. Within the project of the Research Institute of Slovaks in Hungary, focused on the research of surnames of families with Slovak origin in Hungary, the researchers created a basic database of surnames of Slovak inhabitants of Tótkomlós. The comprehensive analysis of the surnames from onomastic, historical, ethnological, cultural and social points of view will be published in the popularising collective monograph Tótkomlós Surnames. The study deals with partial results of the analyses focused on the general characteristics of the origin, motivation and meaning of Tótkomlós surnames.

Keywords: surnames of families with Slovak origin, motivation and meaning of surnames, Tótkomlós.

Vzniku, vývinu, motivácii, klasifikácii, obsahovému a jazykovému rozboru našich prímen (tzv. historických priezvisk) z písomných prameňov alebo súčasných priezvisk sa v mnohých štúdiách a článkoch venovali viacerí

Príspevok vznikol v rámci dohody o spolupráci medzi Jazykovedným ústavom E. Štúra SAV a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku a s podporou grantového projektu VEGA č. 2/0021/17 *Výskum lexiky slovenských terénnych názvov – 2. etapa.*

slovenskí jazykovedci, predovšetkým onomastici, ktorí sa špecializujú na výskum vlastných mien, napr. V. Blanár, M. Majtán, M. Blichá, V. Šmilauer, Š. Krištof, J. Doruľa, F. Buffa, R. Kuchar, O. R. Halaga, M. Sedláková, M. Gigerová (rod. Sitárová), novšie napr. I. Valentová. Vývin pomenovania osôb na Slovensku a celkovú sústavu súčasných priezvisk analyzoval M. Majtán v monografii *Naše priezviská* (2014). Úradné i neúradné mená z Tekova spracoval Š. Krištof v knihe *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice* (1969). Charakteristika a výklady pôvodu priezvisk z obce Turzovka sa nachádzajú v publikácii *Turzovské priezviská* (2011). Priezviská Slovákov predovšetkým z oblasti Vojvodiny spracoval D. Dudok v práci *Priezviská Slovákov v Juhoslávii* (1999). Pozornosť sa venuje aj výskumu osobných mien v slovenských jazykových enklávach v Maďarsku, ktoré rovnako ako priezviská Slovákov vo Vojvodine majú svoje špecifiká. Svoje výskumy osobných mien, ale aj terénnych názvov na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku publikoval už V. Blanár v monografii *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a p miestnych mien v Maďarsku* (1950). Triedeniu priezvisk Slovákov v Maďarsku a zisťovaniu ich pôvodu sa v článkoch a štúdiách venovali napríklad A. Divičanová a J. Chlebnický. Analýzu priezvisk obyvateľov Vaňarca urobila I. Valentová (2015). Priezviská obyvateľov Békešskej Čaby, ktorí majú slovenské korene, kolektív autorov charakterizoval v popularizačnej monografii *Čabianske priezviská* (2015, 2017).

Slovenský Komlôš (maď. Tótkomlós) je významná slovenská lokalita na juhu Maďarska neďaleko Békešskej Čaby. V rámci projektu Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe, ktorý je zameraný na výskum priezvisk rodín so slovenskými koreňmi v slovenských jazykových enklávach v Maďarsku, riešitelia vytvorili základnú bázu dát s 1 409 priezviskami z roku 2014, ktorých nositeľmi je 5 867 obyvateľov Slovenského Komlóša. Komlôšske priezviská slovenských rodín rovnako ako priezviská Slovákov v iných oblastiach v Maďarsku majú určité motivačné, obsahové, slovotvorné a grafické špecifiká, ktoré vyplývajú z osobitného enklávového postavenia slovenského etnika a slovenčiny v Maďarsku, ale aj z hospodárskych a ekonomických pomerov a najmä z politických zámerov, či už v bývalom Uhorsku, alebo neskoršie v Maďarsku, Československu a na Slovensku.

Väčšina priezvisk komlóšských rodín so slovenským pôvodom sa pravdepodobne utvorila ešte na slovenskom území pred presídlením do Slovenského Komlóša, resp. na Dolnú zem. Slovenskí osadníci prichádzali a zakladali, resp. začali nanovo zakladať osady vyhladené osmanskými Turkami až po ich porážke a vyhnaní z krajiny. Sťahovali sa do lokalít a osád, ktoré následkom tureckého pustošenia ostali čiastočne alebo takmer úplne zničené, v dôsledku rôznych príčin, ale predovšetkým kvôli úrodnejšej pôde a vidine lepších sociálno-hospodárskych pomerov. Prichádzali najprv spontánne, neskôr organizovane v niekoľkých migračných vlnách v priebehu 17. a 18. storočia. Ako je známe z vývinu pomenovacej sústavy na území Slovenska, v tom čase už bola funkčná a stabilizovaná dvojmenná pomenovacia sústava, takže slovenskí migranti si svoje mená a prímená priniesli do nového domova.

Na druhej strane prímená ešte neboli oficiálne kodifikované a povinne dedičné, čo otváralo možnosti ich zmien v novom sociálnom, spoločenskom, hospodárskom i jazykovom prostredí. Podľa A. Divičanovej (2002, s. 455; 2011, s. 51) sa nemalá časť priezvisk slovenských osadníkov utvorila až počas migrácie na maďarskom území, teda o niečo neskôr, ako bolo zvykom nielen na území Uhorska. Dôkazom toho sú napríklad priezviská, ktoré sa utvorili vplyvom maďarčiny pomocou maďarskej adjektívnej prípony *-i* (z maďarského názvu, resp. z názvu slovenskej dediny alebo mesta zapísaného maďarským pravopisom), napr. *Feledi*, *Felegyi* (Feled je maďarský názov slovenskej obce Jesenské), *Pányi* (Pány je maďarská podoba názvu slovenskej obce Paňovce), alebo aj tie, ktoré sa utvorili napr. slovenskou príponou *-ský/-sky* (*Medovárszky* – z názvu obce Medovarce, *Pribelszki*, *Pribelszky* – z názvu obce Příbelce), alebo priamo z obyvateľských mien utvorených z názvov slovenských obcí (*Lestyan*, *Lestyán* = Lešťan, obyvateľ obce Lešť, *Sajben* = *Šajbän*, spisovne Šajban, obyvateľ obce Šajba, dnes Strelníky, a i.). Takéto typy priezvisk sa dnes vyskytujú vo viacerých slovenských enklávach v Maďarsku a poukazujú na to, odkiaľ z územia Slovenska pochádzali predkovia dnešných nositeľov týchto priezvisk.

Je prirodzené, že dochádzalo aj k asimilácii slovenského obyvateľstva. Do slovenských obcí prichádzalo najmä maďarské obyvateľstvo a vznikali zmiešané manželstvá, čo spôsobilo, že určitá časť slovensko-maďarských rodín má maďarské priezviská. Niektoré maďarské priezviská slovenských

rodín mohli vzniknúť ako dôsledok maďarizácie. V prípade, že slovenské priezvisko, ale aj iné nemaďarské priezvisko bolo pre Maďarov nezrozumiteľné a nedalo sa jednoducho alebo jednoznačne zapísať maďarskou grafikou, jeho nositeľ dostal úplne nové maďarské priezvisko, ktoré sa zväčša začínalo na rovnaké písmeno ako jeho pôvodné. M. Hajdú v encyklopédii priezvisk *Családnevek enciklopédiája. Leggyakorib mai családneveink* (2010) uviedol na konci obsahovej a jazykovej analýzy niektorých maďarských priezvisk ostatné inojazyčné priezviská, namiesto ktorých sa určité priezvisko zapisovalo, napr. priezviskom *Szilvási*, ktoré sa utvorilo z osadného alebo terénneho názvu *Szilvás* (maďarské slovo *szilvás* má význam „slivkový“, *szilva* „slivka“ zo slov. *slíva*) a maďarskej adjektívnej prípony *-i*, sa zvykli pomadařčovať nielen slovenské priezviská s rovnakým základom ako *Szlivka*, *Szlifyka*, ale aj priezviská *Szivinka*, *Szluka*, *Czank*, *Cziganek*, *Kopeczki*, *Pruna*, *Rohács*, *Sverskó*; priezviskom *Szilágyi* sa zvyčajne nahrádzali najmä nemecké priezviská ako *Seidner*, *Schlesinger*, *Schwarz*, *Sonnenfeld*, *Spiegel*, *Strasser* a iné (tamže, s. 457 – 458).

Samozrejme, môže ísť aj o pôvodné maďarské a iné cudzojazyčné prímená, ktoré si Slováci mohli priniesť na Dolnú zem zo svojho rodiska. Dnešné Slovensko bolo súčasťou mnohonárodnostného uhorského štátu a Slováci boli v kontakte s inými národnosťami. Preberali cudzie jazykové prvky, nielen maďarské, poľské, české a ukrajinské, ale prostredníctvom nemeckej kolonizácie aj nemecké, vplyvom valašskej kolonizácie rumunské a vďaka tomu, že latinčina bola určité obdobie úradným jazykom, aj latinské a inonárodné jazykové prvky. Tieto lexikálne, slovotvorné a pravopisné prvky sa odzrkadlili nielen v predpisovnej slovnej zásobe slovenčiny¹, ale aj pri utváraní priezvisk Slovákov. Napríklad priezvisko *Antal*, ktoré má v Slovenskom Komlóši 51 nositeľov so slovenskými predkami, by sa z čisto genetického hľadiska dalo pokladať za meno latinského pôvodu, pretože sa utvorilo z latinského mena *Antonius* s významom „popredný, vynikajúci“. Možno ho rovnako pokladať za maďarské, pretože *Antal* je maďarská podoba mena *Antonius* (slovenský ekvivalent je *Anton*) a takéto priezvisko majú aj obyvatelia maďarskej národnosti. Lenže ak ide o slovenského nositeľa tohto priezviska, ktorý ho dostal ešte pred presídlením do Slovenského

¹ Bližšie pozri napr. monografiu *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch* (2011).

Komlóša, alebo ide o Slováka, podľa M. Majtána (2014, s. 16 – 17) niet dôvodu priezvisko *Antal*, *Antol*, ale aj od neho odvodené priezviská, ako napr. *Antalik*, *Antolík*, pokladať za maďarské, hoci vznikli z pôvodnej maďarskej podoby, pretože táto podoba sa na území Slovenska používala už v stredoveku a z nej sa domácimi, slovenskými slovotvornými postupmi tvorili ďalšie domáce podoby tohto mena a z nich ďalej prímenná a priezviská. V našich historických textoch sú doklady na meno *Antol* už od 16. storočia a priezviská *Antal*, *Antol* sú na Slovensku aj dnes pomerne frekventované (porov. Ďurčo a kol., 1998). Nemožno vylúčiť², že ak ide o priezviská presídlených Komlóšanov z územia dnešného Slovenska, mohlo by ísť o po-maďarčenie slovenskej verzie priezviska *Anton*. V tomto prípade, keďže podoby *Antal*, *Antol* sa používali aj v slovenskom jazyku, je pravdepodobnejšie, že podobu prímenná *Antal* používali presídlenci ešte pred príchodom do Slovenského Komlóša. Potvrzuje to fakt, že priezvisko *Anton* je dnes na Slovensku zriedkavé, má ho len 10 rodín, zatiaľ čo priezvisko *Antal* má 1 714 rodín².

Vznik prímenn, z ktorých sa vyvinuli dnešné slovenské i komlóšske priezviská, mohli motivovať rozličné okolnosti. Podľa týchto motivantov možno priezviská tradične rozdeliť do niekoľkých základných skupín. Jednu z najväčších skupín tvoria priezviská podľa názvu zamestnania, pracovnej činnosti či záľuby, napr. *Dudás*, *Hudák*, *Kamenár*, *Kocsis*, *Koleszár*, *Kovács*, *Krajcsi*, *Molnár*, *Sáfár*, *Székács*, *Valach*. Najčastejšie to bolo zamestnanie, remeslo, ktoré osoba naozaj vykonávala, a zo začiatku nebolo jednoduché odlíšiť, či ide len o apelatívum označujúce zamestnanie, alebo o vlastné meno, prímenn, ktorým sa pomenúvala konkrétna osoba preto, aby sa odlišila od inej osoby s rovnakým krstným menom (Majtán, 2011, s. 60). Tento druh priezvisk odhaľuje, akým remeslám sa ich predkovia venovali a čím sa zaoberali. Uchovávaajú sa v nich názvy mnohých remesiel, ktoré sa dnes nevykonávajú (napr. kolesár, kočiš, husár) a najmä mladšej generácii nie sú známe niektoré ich pomenovania alebo ich už nemajú v aktívnej slovnej zásobe. Napríklad priezvisko *Šafár* a jeho grafické varianty *Šáfár*, *Sáfár*, *Safár* sa utvorili zo slova *šafár* (prevzatého z nemčiny), ktoré sa používalo v star-

² Počty rodín sú len približné podľa počtu mužských nositeľov priezviska v databáze vlastných mien z roku 1995 (Ďurčo a kol., 1998).

šej slovenčine vo významoch „hospodársky správca“, „zásobovač, správca zásobovania, skladník“, „správca peňazí, pokladník“ (HSSJ 5, s. 598). Novšie slovníky uvádzajú významy „správca na veľkostatku“, „kto na niečom hospodári, gazda, hospodár, správca“ (KSSJ, 2003), Slovník cudzích slov (2005) má pri tomto slove významy „(na majetkoch patriacich feudálnemu panstvu) správca organizujúci prácu čelade“, „kto niečo spravuje, kto na niečom hospodári, gazda, hospodár, správca“. Dnes veľkostatky ani čelad', ktorá by na nich pracovala, už nie sú, preto možno predpokladať, že slovo *šafár* v bežnej komunikácii funguje skôr okrajovo vo všeobecnejšom význame „hospodár, správca“.

Ďalšiu veľkú skupinu predstavujú priezviská zo základných slovenských domácich a inojazyčných variantov rodných (krstných) mien a z ich skrátených či domáckych podôb, napr. *Ambrus, Andrej, Balázs, Benkó, Bálint, Dávid, Dobša, Fabó, Galó, Jankó, Klement, Orbán, Urbán, Simó, Valko, Viczián*. Tvorili sa zo slovanských, biblických starozákonných a novozákonných, sväteckých a iných mien. Keďže ich inventár bol pomerne uzavretý, pri tvorbe priezvisk sa uplatnilo veľa rozličných prípon. Napríklad z mena *Juraj*, ktoré pochádza z gréckeho *Georgios* s pôvodným významom „rolník“, sa utvorili priezviská *Juro, Jurko, Juraško, Jurčák, Jurčo, Jurečko, Jurenko, Juriček, Jurga, Jurík, Juriga, Jurič, Jurišta, Juráček, Jurkech, Jurkovič, Jursa, Jursík* a iné, z jeho domáckej podoby so začiatočnou hláskou *d'*, ktorá vznikla pod vplyvom maďarského ekvivalentu *György* a používala sa hlavne na strednom a východnom Slovensku, sa utvorili slovenské priezviská *Đuro, Đurko, Đuri, Đurčo, Đurček, Đurčik, Đuráček, Đurčák, Đurdík, Đurinda, Đurec, Đurec, Đurdík, Đureje, Đuriač, Đuračka, Đurian, Đuriančik, Đurica, Đurič, Đurička, Đuriga, Đurík, Đurina, Đurič, Šurička, Šuriček, Đuroš, Đurove* a aj nárečové tvary s asibiláciou *d' > dz*, ako sú *Dzúr, Dzurko, Dzuri, Dzurík, Dzurenda, Dzurjach, Dzuriah, Dzurila, Dzurinda, Dzurove, Dzuruš* a ďalšie (Majtán, 2014, s. 14). V Slovenskom Komlóši sa nachádzajú priezviská pôvodom slovenských rodín *Durkó, Durajda, Gyurcsi, Gyurcsik, Gyurik, Gyurkovics, Gyuros, Gyüre*, ktoré sa utvorili z tohto mena a zapísali sa maďarským pravopisom, resp. maďarskou grafikou.

Priezviská podľa príbuzenských vzťahov netvoria veľkú skupinu, pretože aj slov, ktoré vyjadrujú príbuzenské vzťahy, je obmedzené množstvo. S určitosťou sa dá povedať, že v Slovenskom Komlóši k takýmto priezvis-

kám patria *Szincsök* – odvodené od slova *syn*, *Brachna* – od *brat*, *Zatykó* – od *zat'* a maďarské priezvisko *Fiam*, ktoré vzniklo z maďarského slova *fiam* s významom „syn môj, synak (pri familiárnom oslovení)“. Pri priezvisku *Bacsík* je možné, že patrí do tejto skupiny, ak vzniklo zo slova *báčik* s významom „otcov alebo mamin brat, ujec, strýko“ alebo s významom „starší (najmä známy) muž všeobecne“, ktoré staršia slovenčina prevzala z maďarského slova *bácsi* a používa sa hlavne v nárečiach na južnom strednom Slovensku (HSSJ 1, s. 105; SSN 1, s. 82; Králik, 2015, s. 58). Pravdepodobne sa však utvorilo z názvu zamestnania *bača* (= hlavný pastier, gazda na salaši) a prípony *-ík*, ktorá v prímenách vyjadrovala synovský vzťah (otec buď bol bačom, alebo mal prímeno *Bača*, syn dostal prímeno *Bačík*). Potom by išlo o priezvisko podľa zamestnania.

Iba malú skupinu tvoria priezviská, ktoré odzrkadľujú spoločenské zaradenie, stavovskú príslušnosť pôvodného nositeľa prímena, napr. *Bohács*, *Kmetykó*, *Zemán*. Dnes už len ťažko zistíme, či predok človeka s takýmto typom priezviska mal skutočne postavenie, ktoré zodpovedalo významu priezviska, pretože mohlo ísť aj o ironickú prezývku vyjadrujúcu inú, negatívnu skutočnosť (Majtán, 2014, s. 35). Priezvisko *Gróf* vzniklo zo slova *gróf* s významom „príslušník vyššej šľachty za feudalizmu“, ale len genealogický výskum by ukázal, či táto rodina má skutočne šľachtický pôvod. Skôr je možné, že tak pomenovali niekoho, kto sa napríklad správal či sa snažil obliekať ako gróf. Podobná situácia mohla nastať pri priezviskách *Hercegh*, *Herczeg*, *Herczegh*, ktoré vznikli z maďarského slova nemeckého pôvodu *herceg* vo význame „knieža, princ“. Vo feudálnej spoločnosti mohli niekoho nazvať *Otrok* skôr preto, že napríklad príliš veľa pracoval. Niektoré z týchto priezvisk by sa dali súčasne zaradiť k priezviskám prezývkového charakteru podľa vlastnosti.

Priezviská, ktoré poukazujú na pôvod nositeľa – odkiaľ prišiel, pristáhol alebo kde býval, je možné podľa spôsobu tvorenia rozdeliť do niekoľkých podskupín. Jednu časť tvoria priezviská, ktoré majú podobu prídavného mena a utvorili sa z názvov slovenských alebo maďarských obcí. V Slovenskom Komlóši je len málo priezvisk slovenských rodín, ktoré sa utvorili maďarskou príponou *-i* z názvu slovenskej obce, napr. priezvisko *Pokorádi* (Vyšná Pokoradz, Nižná Pokoradz), alebo z názvu slovenskej oblasti, napr. *Povázai* (Považie), *Szepesi* z maďarskej podoby *Szepes* (Spiš). Zväčša sa priezviská

touto príponou tvorili z názvov maďarských obcí, napr. *Acsai* (z obce Acsa v Peštianskej župe). Pri niektorých priezviskách nie je jednoznačné, či sa skutočne utvorili z maďarského alebo pomadžarčeného názvu obce na území dnešného Slovenska, pretože rovnaký alebo podobný názov mali alebo majú aj niektoré osady v Maďarsku. Napríklad priezvisko *Abonyi* sa mohlo utvoriť z maďarského názvu *Kis-Abony* slovenskej obce Malé Blahovo (dnes súčasť Dunajskej Stredy) alebo z maďarského názvu *Nagy-Abony* obce Veľké Blahovo, ale aj z názvu obce Abony v Maďarsku. Podobne je to pri priezviskách, ktoré sa tvorili slovenskou adjektívnou príponou. Napríklad priezvisko *Kéveszki* sa mohlo utvoriť z maďarského názvu Kövesd slovenskej obce Kamenica nad Hronom (okr. Nové Zámky). Obcí a majerov s názvom Köves, Kövesd však bolo na území bývalého Uhorska niekoľko.

V Slovenskom Komlóši sa oveľa viac priezvisk utvorilo zo slovenských názvov obcí slovenskými príponami *-ský, -(c)ký*, napr. *Lehoczki* (obcí s názvom Lehota je na Slovensku viacero), *Malatinszky* (Malatiná, Nižný Malatín, Vyšný Malatín, Stredný Malatín), *Pokoradzki* (Vyšná Pokoradz, Nižná Pokoradz), *Ribárszki* (Rybáre), *Szkaliczki* (Skalica). Ojedinele sa slovenskou príponou tvorili aj z názvov maďarských obcí, napr. *Gengeliczki* (Egyházasdengeleg).

Priezviská vznikali aj priamo z názvu obce bez pridania prípony, ale takýto spôsob bol zriedkavý a zväčša mohla byť motivácia priezviska aj iná. Napríklad nemožno vylúčiť, že priezvisko *Závada* vzniklo z názvu jednej z osád Závada, ktorých bolo a je na území Slovenska viac, napr. v okresoch Topoľčany, Veľký Krtíš, Humenné (ďalšie pozri Majtán, 1998). Pravdepodobne však ide o priezvisko prezývkového charakteru zo slova *závada* s významom „okolnosť, situácia, ktorá mení nejaké plány alebo úmysly, prekážka“, „chyba, kaz, nedostatok“ alebo „brzda, hamovka, závo-ra“ (HSSJ 7, s. 201; SSI, 5, s. 551), alebo „predmet, ktorý bráni vo výhľade“ (Kálal, 1923, s. 851).

Priezviská podľa pôvodu sa tvorili aj priamo z obyvateľských mien, napr. *Gyivicsan* (obyvateľ obce Devičie), *Lestyán* (Lešť), *Turján* (Turie), a z krajových mien, napr. *Lipták* (Liptov), *Szpisák, Szpisjak* (Spiš), *Turcsán* (Turiec) či *Argyelán* (z rumunského názvu Sedmohradska Ardel).

Špecifickejšiu motiváciu majú priezviská podľa pôvodu, ktoré sa utvorili z maďarských názvov obcí so slovenskými obyvateľmi adjektívnou prípo-

nou alebo vznikli z obyvateľského mena. Napríklad priezvisko *Nyiregyházi* sa utvorilo z názvu mesta Nyíregyháza (slov. Nired'háza) v Sabolčsko-satmársko-berežskej župe v Maďarsku. Túto obec osídľovali dolnozemskí Slováci najmä z Békešskej Čaby, zo Sarvaša a zo Slovenského Komlóša, až neskôr prišli osadníci z východoslovenského územia. Niektorí komlóšski Slováci sa vrátili naspäť do Slovenského Komlóša a tých potom pomenovali takýmto prímenom. Priezvisko *Venyercsan, Venyercsán* sa utvorilo z obyvateľského mena *Venerčan* – obyvateľ maďarskej obce so slovenským obyvateľstvom Vanyarc (Novohradská župa). Slovenský vžitý názov medzi Slovákmi v Maďarsku je *Venarec*.³ Táto osada mohla byť poslednou zastávkou poddaných, ktorí sa sťahovali z Horného Uhorska do Slovenského Komlóša. Rozličným spôsobom utvorené priezviská podľa pôvodu, ktoré majú obyvatelia Slovenského Komlóša, ale aj v ďalších slovenských enklávach v Maďarsku, sa utvorili z názvov osád na južnom Slovensku, v Maďarsku, či už išlo zriedkavejšie o obec s maďarským obyvateľstvom, alebo ju založili Slováci po tureckej okupácii. Neznamená to však, že nositeľ takého priezviska z nej s určitosťou pochádzal. Tieto obce často slúžili Slovákom, ktorí migrovali na Dolnú zem, ako tzv. prestupné stanice, v ktorých slovenskí migranti na určitý čas pobudli alebo tam aj dlhšie žili a potom pokračovali ďalej do južnejších oblastí Uhorska, kde sa napokon usídlili natrvalo. Zistiť sa to dá genealogickým výskumom jednotlivých rodín a podrobným štúdiom osídľovacieho procesu, sledovaním jednotlivých migračných vln Slovákov na Dolnú zem a priebehu znovuzakladania vyhnaných osád po vyhnaní osmanských Turkov z Uhorska.

Poslednú časť priezvisk podľa pôvodu tvoria tie, ktoré vznikli z etnických mien, napr. *Cseh* (Čech), *Lengyel* (*Lendel* = Poliak), *Német, Németh* (= Nemeč), *Rác* (*Rac* = Srb), *Török* (Turek). Tieto priezviská nemusia vždy odrážať etnický pôvod nositeľov alebo ich predkov. Etnická príslušnosť sa často miešala s konfesionálnou, napr. *Rusznák* mohol byť Rusín, Ukrajinec, Rus, ale aj príslušník gréckokatolíckej či pravoslávnej cirkvi. Motivácia mohla byť aj úplne iná, priezvisko podľa etnonyma mohol dostať niekto ako prezývku podľa toho, že napr. mal nejaké charakteristické črty daného národa, alebo podľa iného významu, napr. *Oláh* mohol byť Rumun, rumunský

³ Oficiálny slovenský názov (exonymum) štandardizovaný Názvoslovnou komisiou Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky je *Vañarec*.

Cigán či Talian, ale D. Dudok (1999, s. 47) uviedol aj význam „ničomník, darmošľap“. Priezvisko *Valach* môže poukazovať na obyvateľa rumunského Valašska, ale môže ísť aj o priezvisko podľa zamestnania, ktoré sa utvorilo zo slova *valach* s významom „pastier oviec“, alebo o prezývku, ktorá súvisí s významom „vykastrovaný kôň“.

Veľa priezvisk vzniklo ako prezývky. Najčastejšie označovali telesné alebo duševné vlastnosti človeka priamo alebo nepriamo, napr. *Csernus*, *Csiernik*, *Csontos* (= kostnatý, dobre stavaný človek), *Holec*, *Nagy* (= veľký alebo starý, starší), *Pipis*, *Semetka*, *Vityaz*. Tvorili sa často metaforou alebo metonymiou z pomenovaní rozličných reálií (*Kaliska*, *Kozsuch*, *Obuch*, *Rjecsicza*), zvierat (*Bobor*, *Bogár*, *Farkas*, *Szikora*) či rastlín (*Lopuch*). Priezviská ako *Čierny*, *Čermuš* alebo *Čiernik* mohol dostať niekto, kto mal čierne vlasy, tmavšiu pleť, možno sa len rád obliekal do čiernych vecí alebo mal často pochmúrne, negatívne, „čierne“ myšlienky a názory. Aká bola skutočná motivácia priezvisk prezývkového charakteru, sa dnes už nedozvieme, môžeme ju len predpokladať.

Určitá časť priezvisk sa nedá jednoznačne zaradiť podľa motivácie do niektorej skupiny, ako sme už pri niektorých priezviskách naznačili. Napríklad priezvisko *Belan*, *Belán* by bolo možné zaradiť k priezviskám podľa pôvodu, pretože sa mohlo tvoriť z nárečovej podoby *Belan* obyvateľského mena *Belan* „obyvateľ jednej z obcí s názvom Belá“, napr. v okresoch Nové Zámky a Žilina, z bývalej samostatnej dediny Belá, ktorá je dnes súčasťou obce Belá-Dulince v okrese Martin, alebo z ďalších obcí s časťou Belá v názve, napr. Belá nad Cirochou (okr. Snina), Banská Belá (okr. Banská Štiavnica), Košická Belá (okr. Košice), Spišská Belá (okr. Kežmarok), Valaská Belá (okr. Prievidza) a Zbudská Belá (okr. Medzilaborce) (porov. aj Majtán, 2014, s. 36). Nemožno vylúčiť, že vzniklo ako prezývka podľa telesných vlastností z prídavného mena *biely* a prípony *-áň/-aň* (mohla sa zapísať bez mäkčeňa), ktorá je typická pre tvorbu mien označujúcich nositeľov vlastností. Mohli tak pomenovať napríklad niekoho s belavými či bielymi, šedivými vlasmi alebo s belavou pokožkou, a preto by sa toto priezvisko mohlo zaradiť aj do skupiny priezvisk prezývkového charakteru podľa vlastnosti. Priezvisko *Duszka*⁴ sa pravdepodobne utvorilo zo sloven-

⁴ Pravdepodobne ide o chybný zápis priezviska *Duška*. Mohlo sa napr. zapísať bez mäkčeňa a potom sa chybné označilo maďarskou grafémou *sz*.

ského rodného (krstného) mena *Dušan*, ale môže ísť aj o priezvisko prezývateľného charakteru, ktoré súvisí so slovami *duch*, *duša*, *dúška*, *dusiť*, *dusiť sa* alebo so slovami *dusať*, *dusniť* s významom „hrmotiť, hučať, lomoziť“.

Pri niektorých priezviskách sa podľa ich súčasnej podoby nedá určiť pôvod. V mnohých prípadoch pomôže genealogický výskum, pretože zistením starších grafických zápisov sa môže ukázať pôvodná podoba, ktorá sa prepismi priezviska vplyvom pisára alebo pomadžarčením mohla pozmeniť natoľko, že na jej základe dnes nie je možné zistiť pôvod a motíváciu priezviska.

Na priezviská mala významný vplyv ešte jedna dôležitá udalosť a tou je výmena obyvateľstva medzi Maďarskom a Československom v rokoch 1946 – 1948. Výmena obyvateľstva – reemigrácia či repatriácia Slovákov z Maďarska a vystáňovanie Maďarov zo Slovenska – zasiahla aj do života obyvateľov Slovenského Komlóša. V ich radoch pretrvávalo pomerne silné národné povedomie, preto sa po zlých skúsenostiach s predchádzajúcimi režimami (najmä horthyovským) a s prudkou maďarizáciou, ale aj pod vplyvom iných lákadiel (ako bola napríklad možnosť usadenia sa na Slovensku na úrodných rovinách), presídlili najmä do okolia Galanty (napr. do Horných Salíb, Dolných Salíb, Matúškova), do národnostne zmiešanej oblasti (Sirácky, 2000, s. 29 – 30). O problematike presídlňovania sa písalo veľa a opisovať ho či hodnotiť nie je našou úlohou. V súvislosti s výskumom a analýzou priezvisk, ktoré sa nachádzajú v osadách na južnom Slovensku, kam sa v rámci tejto výmeny presídlili Slováci z Maďarska, je však potrebné mať túto udalosť na pamäti, hlavne ak ide o priezviská podľa pôvodu. Napríklad v okrese Galanta majú priezvisko *Venyercsan* 2 rodiny v obciach Diakovce a Tešedíkovo a priezvisko *Venyercsán* 1 rodina v Šali. Je pravdepodobné, že nejde o rodiny, ktoré majú pôvod vo Vaňarci v Maďarsku, ale do týchto obcí sa ich predkovia dostali v rámci výmeny obyvateľstva práve zo Slovenského Komlóša, kam sa pôvodne presídlili z Vaňarca. Priezvisko *Nyiregyházi* sa vyskytuje vo Veči (okr. Šaľa), v pravopisných podobách *Nyiregyházi*, *Nyiregyházi* v Galante, a preto je možné, že tieto rodiny nepochádzajú z maďarskej obce Níredháza (maď. Nyiregyháza), ale sú to práve repatrianti zo Slovenského Komlóša, ktorých predkovia sa podieľali na zakladaní Níredházy. Napríklad v osade Horné Saliby sa nachádzajú rovnaké priezviská, prípadne len v iných grafických podobách ako v Slovenskom

Komlóši, napr. *Benecko, Benyeczeko, Lopušný, Rjeczica*, čo signalizuje, že ich nositelia alebo predkovia sú slovenskí presídlenci práve zo Slovenského Komlóša.

Pri niektorých nejasných alebo nejednoznačných priezviskách, ako sú napr. priezviská *Gojfár, Puskely, Stirbicz*, sa nateraz nedá s určitosťou povedať, akým spôsobom sa utvorili. Pri iných priezviskách je zase viac možností. Niektoré vysvetlenia motivácie a pôvodu určitého priezviska sú menej, resp. málo pravdepodobné, nemožno ich však úplne vylúčiť. V čase vzniku prímien, z ktorých sa vyvinuli dnešné priezviská, boli motivácia pomenovania a pomenovacie okolnosti známe. Ľudia využívali spoločenskú a konkrétnu pomenovacu situáciu i jazykovú situáciu danej doby. V súčasnosti je však oveľa zložitejšie zistiť, pri akej príležitosti sa konkrétne pôvodné prímiená utvárali a čo presne motivovalo ich vznik. Predovšetkým sa to týka práve priezvisk, ktoré sa utvorili metaforou, prenesením významu ako prezývky. Iba zo slovného základu alebo z formálneho tvaru priezviska sa nedá vždy stanoviť presná motivácia, pretože pri fungovaní priezvisk v bežnej reči, v komunikácii, už nebola dôležitá a postupom času sa na ňu zabudlo.

Priezviská predstavujú jazykový, spoločenský, kultúrny, historický i sociálny fenomén. Odrážajú stav nášho jazyka v minulosti, medzijazykové kontakty a špecifickú slovtvorbu, pretože určité prípony pri tvorení osobných mien mali úplne iné funkcie ako pri formovaní apelatívnej slovnnej zásoby. Odhaľujú rozličné hospodársko-spoločenské javy, napr. remeslá a zamestnania, akými sa Komlóšania v minulosti zaoberali, aké mali záujmy, krstné mená, príbuzenské vzťahy, spoločenské postavenie a vlastnosti. Poskytujú informácie aj o tom, odkiaľ prišli predkovia dnešných Komlóšanov. Výsledky výskumov a analýzy motivačnej, sémantickej a jazykovej stránky priezvisk slovenských komlóšskych rodín, ako aj pohľad na ne z historického, etnologického, kulturologického a spoločenského hľadiska budú náplňou pripravovanej kolektívnej monografie *Komlóšske priezviská*, ktorá bude mať popularizačný charakter. Uvedené rozборы a charakteristiky môžu poslúžiť na ďalší jazykovedný, genealogický, etnologický, historický, sociologický a kulturologický výskum a pomôcť pri oživovaní slovenských tradícií a slovenského jazyka nielen v Slovenskom Komlóši, ale aj v ostatných slovenských jazykových enklávach v Maďarsku.

LITERATÚRA

BLANÁR, Vincent: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomestných mien v Maďarsku. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950. 139 s.

DIVIČANOVÁ, Anna: Niekoľko myšlienok o priezviskách Slovákov žijúcich v Maďarsku. In: Dimenzie národnostného bytia a kultúry. Red. A. Divičanová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2002, s. 455 – 459.

DIVIČANOVÁ, Anna: Príčiny odlišnosti priezvisk v slovenských osadách v Maďarsku. In: Život medzi apelatívami a propriami. Jazykovedné štúdie. 29. Ed. I. Valentová. Bratislava: Veda 2011, s. 50 – 61. ISBN 978-80-224-1213-1.

DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: Čabianske priezviská. Ed. T. Tušková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2015/2017. 260 s. ISBN 978-615-5330-05-6.

DUDOK, Daniel: Priezviská Slovákov v Juhoslávii. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov 1999. 219 s.

HAJDÚ, Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakorib mai családneveink. Budapest: Tinta Könyvkiadó 2010. 552 s. ISBN 1589-4371, ISBN 978 963 9902 30 5.

Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008. ISBN 80-224-0378-4. (HSSJ)

KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica, vlastným nákladom 1923. 1 012 + 104 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s. ISBN 80-224-0750-X. (KSSJ)

KRIŠTOF, Štefan: Osobné mená bývalej Tekovskej stolice. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 308 s.

LADÓ, János: Magyar utónévkönyv. Budapest: Akadémiai Kiadó 1972. 256 s.

MAJTÁN, Milan: K vývinu pomenúvania osôb na Slovensku. In: Jazykovedný časopis, 1966, roč. 17, č. 2, s. 148 – 153.

MAJTÁN, Milan: Vývin priezvisk na Slovensku. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 1, s. 30 – 37.

MAJTÁN, Milan: Slovník turzovských priezvisk. In: Turzovské priezviská. Zost. I. Gajdičiar. Turzovka: Spolok priateľov Turzovky, občianske združenie 2011, s. 75 – 211. ISBN 978-80-970731-6-9.

MAJTÁN, Milan: Naše priezviská. Bratislava: Veda 2014. 196 s. ISBN 978-80-224-1357-2.

MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: ART AREA 1998. 344 s. ISBN 80-88879-48-5.

Slovník cudzích slov (akademický). 2., doplnené a prepracované vyd. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad E. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Ed. E. Balážová – J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s. ISBN 80-10-00381-6. Slovník slovenského jazyka. 1. – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968. (SSJ)

Slovník slovenských nárečí. 1. – 2. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006. ISBN 80-224-0183-8, ISBN 80-224-0900-6. (SSN)

SIRÁCKY, Ján: Komlóšania na Slovensku. In: 250 rokov v Slovenskom Komlóši. Prednášky zo sympózia o Slovákoch v Maďarsku (1996). Red. J. Chlebnický. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav v Békešskej Čabe 2000, s. 28 – 32.

VALENTOVÁ, Iveta: Pôvod priezvisk Veňarčanov. In: Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu. Eds. A. Kováčová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celoštátnej samosprávy v Maďarsku 2015, s. 323 – 364.

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Súpis termínov z astronómie (pokračovanie)

Predchádzajúci súpis termínov z astronómie bol publikovaný v Kultúre slova (2017, roč. 51, č. 2, s. 78 – 89) od autorov V. Bahyla, Š. Gajdoša, M. Hajdukovej ml., J. Kozu, E. Pitticha, E. Plávalovej a S. Šišuláka. Súpisy sú výsledkom práce Terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied v zložení RNDr. Eduard Pittich, DrSc., (predseda), doc. RNDr. Vladimír Bahyl, CSc., RNDr. Štefan Gajdoš, PhD., RNDr. Mária Hajduková ml., PhD., Mgr. Ľubomír Hambálek, PhD., Mgr. Július Koza, PhD., Mgr. Eva Plávalová, PhD., PaedDr. Matej Považaj, CSc. Tento súpis termínov autorsky pripravili Š. Gajdoš, Ľ. Hambálek, E. Kočí, E. Pittich a S. Šišulák. Niektoré heslá už boli publikované v predchádzajúcich súpisoch, v tomto súpise sa uvádzajú ich upravené verzie.

absolútne čierne teleso = Planckov žiarič

ideálne teleso, ktoré úplne pohlcuje žiarenie všetkých vlnových dĺžok dopadajúcich na jeho povrch

Aegir (vysl. *egir*)

ε Eri b, extrasolárna planéta obiehajúca hviezdu Ran v súhvezdí Eridanus

areológia

vedecká disciplína študujúca Mars

areografický

vzťahujúci sa na miesto vzhľadom na základný poludník planéty Mars

Ain

meno hviezdy ε Tauri

Airyho disk = ohybový disk = difrakčný disk

disk obklopený striedavo svetlejšími a tmavšími kruhmi a vytvorený difrakciou žiarenia bodového zdroja

Amateru

ϵ Tau b, extrasolárna planéta obiehajúca hviezdu Ain v súhvezdí Býk

anomalistický rok

čas medzi dvomi po sebe nasledujúcimi prechodmi planéty jej perihéliom

anticentrum

opačný vektor k stredu zorného poľa

apochromát = apochromatický objektív

trojšošovkový objektív korigujúci chromatickú aberáciu pre tri rôzne vlnové dĺžky svetla

apochromatický objektív pozri **apochromát**

archeoastronómia zastar. *astroarcheológia*

medziodborová disciplína zaoberajúca sa štúdiom vedomostí zvyčajne dávnovekých kultúr o nebeských javoch s využitím poznatkov astronómie a archeológie

Arion

18 Del b, extrasolárna planéta obiehajúca hviezdu Musica v súhvezdí Delfín

Arkas

HD 81688 b = 41 Lyn b, extrasolárna planéta obiehajúca hviezdu Intercrus v súhvezdí Veľký voz

astroarcheológia (zastar.) pozri **archeoastronómia**

astrofotografia

fotografia nebeských objektov, nebeských dejov alebo častí oblohy

atmosférický únik

proces straty plynných prvkov z atmosféry telesa na základe kinetickej energie atómov a molekúl

atómová sekunda pozri sekunda

Boyajianovej hviezda (vysl. *bojadžianovej*)

hviezda v súhvezdí Labuť vykazujúca nezvyčajné fluktuácie svetelného toku

Brahe

55 Cnc Ac, jedna z piatich extrasolárnych planét v sústave hviezdy Copernicus v súhvezdí Rak

centrálna oblasť disku Slnka

kruhovú oblasť so stredom v strede priemetu Slnka s polovičným priemerom

Centrum pre malé planétky = Minor planet center = MPC

medzinárodná organizácia pod gesciou IAU zbierajúca, spracúvajúca a distribuujúca dáta o malých planétkach so sídlom v Smithsonovom astrofyzikálnom observatóriu; skratka MPC (z angl. *Minor Planet Center*)

Cervantes (vysl. *servantes*)

meno hviezdy μ Arae

cirkumbinárna planéta

planéta obiehajúca obe zložky dvojhviezdy

Copernicus (vysl. *kopernikus*)

meno hviezdy 55 Cancri A

cyklotrónové žiarenie = magnetobrzdné žiarenie

žiarenie nabitých častíc vyvolané zabrzdzením ich pohybu vonkajším magnetickým poľom

cyklus slnečných škvŕn = Schwabeho cyklus = Schwabeho-Wolfov cyklus

periodické zmeny vo výskyte a veľkosti slnečných škvŕn; stredná doba je okolo 11 rokov

cytereografický

vzťahujúci sa na miesto vzhľadom na základný poludník Venuše

časové pásmo

pás medzi poludníkmi spravidla široký 15° , v ktorom platí rovnaký čas

čelná rázová vlna

oblasť, v ktorej sa rozráža medzihviezdna hmota hviezdnyim vetrom centrálnej hviezdy (v angl. *bow shock*)

Dagon

α PsA b, extrasolárna planéta obiehajúca hviezdu Fomalhaut v súhvezdí Južná ryba

de Vaucouleursova klasifikácia galaxií

rozšírená Hubblova klasifikácia galaxií

dex

bezrozmerná jednotka v astronómii vyjadrujúca desiatkový exponent pomeru hodnôt metalicity hviezd oproti Slnku

difrakčný disk pozri Airyho disk

difúzny interstelárny pás

spektrálny pás vznikajúci absorpciou najmä na zložitých uhlíkových molekulách v medzihviezdnej hmote

digitálna fotografia

digitálny obrazový záznam využívajúci fotoelektrický jav a digitálnu techniku

Dimidium

51 Peg b, extrasolárna planéta obiehajúca hviezdu hlavnej postupnosti Helvetios v súhvezdí Pegas

Diracova konštanta pozri **redukovaná Planckova konštanta**

dlhý gama záblesk

gama záblesk pozorovaný dlhšie ako 2 s

drakonický rok

čas medzi dvomi po sebe nasledujúcimi prechodmi planéty jej výstupným uzlom

Draugr

PSR 1257+12 b, jedna z troch extrasolárnych planét v sústave pulzara Lich v súhvezdí Panna

Dulcinea

μ Ara, najbližšia zo štyroch extrasolárnych planét v sústave hviezdy Cervantes v súhvezdí Oltár

Dysonov prstenec

hypotetický prstenec okolo hviezdy zachycujúci energiu vyžarovanú hviezdou (v angl. *Dyson ring*)

Dysonova bublina

hypotetická sústava Dysonových prstencov (v angl. *Dyson bubble*)

Dysonova sféra

hypotetická sféra okolo hviezdy zachycujúca takmer všetku energiu vyžarovanú hviezdou

Dysonovo puzdro

hypotetické puzdro okolo hviezd zachycujúce všetku energiu vyžarovanú hviezdou (v angl. *Dyson shell*)

Edasich

meno hviezd ι Draconis

efemeridová sekunda

trvanie sekundy v efemeridovom čase

efemeridový čas = ET

1. všeobecne čas odvodený z ľubovoľnej astronomickej efemeridy; skratka *ET* (z angl. *Ephemeris time*)

2. čas odvodený z teórie pohybu Mesiaca, nezávislý od rotácie Zeme; používal sa v rokoch 1952 – 1970

3. čas odvodený z teórie JPL o pohybe telies v slnečnej sústave; používa sa v súčasnosti

efemeridový deň

perióda rovnajúca sa 84 600 s v sústave SI

efemeridový meridián pozri efemeridový poludník

efemeridový poludník = efemeridový meridián

poludník vzťahujúci sa na efemeridový čas; poloha efemeridového poludníka by zodpovedala polohe svetového poludníka, ak by Zem rotovala okolo svojej rotačnej osi raz za jeden efemeridový deň

egyptský kalendár

kalendár starých Egyptanov s nemennou dĺžkou roka 365 dní, založený na slnečnom roku, používaný od 4. tisícročia pred n. l.; základ nášho kalendára

Errai

meno hviezd γ Cephei A

etnoastronómia

medziodborová disciplína zaoberajúca sa štúdiom vedomostí súčasných domorodých kultúr o nebeských javoch s využitím poznatkov astronómie a etnológie

exojupiter

extrasolárna planéta podobná planéte Jupiter

exomars

extrasolárna planéta podobná planéte Mars

exomerkúr

extrasolárna planéta podobná planéte Merkúr

exoneptún

extrasolárna planéta podobná planéte Neptún

exoplanetárna astronómia

časť astronómie, ktorá sa zaoberá extrasolárnymi planétami

exourán

extrasolárna planéta podobná planéte Urán

exovenuša

extrasolárna planéta podobná planéte Venuša

exozem

extrasolárna planéta podobná planéte Zem

extrémne dlhý gama záblesk

gama záblesk pozorovaný dlhšie ako 10 000 s

Fafnir

meno hviezdy 42 Draconis

firmamentum

nebeská sféra, na ktorej boli podľa stredovekých predstáv umiestnené hviezdy

Fomalhaut

meno hviezdy α Piscis Austrini

Fortitudo

ξ Aql b, extrasolárna planéta obiehajúca hviezdu Libertas v súhvezdí Orol

frekvencia

fyzikálna veličina udávajúca počet opakovaní periodického javu za jednotku času

G pozri gauss**Gaia**

astrometrické observatórium Európskej agentúry pre vesmír pozorujúce od roku 2014

Galileo

55 Cnc Ab, jedna z extrasolárnych planét v sústave hviezdy Copernicus v súhvezdí Rak

gama záblesk

krátky vysokoenergetický jav v gama oblasti elektromagnetického spektra sprevádzajúci najenergetickejšie explózie vo vesmíre

gauss = G

jednotka magnetickej indukcie

globálny oceán

kvapalina z veľkej časti súvislo pokrývajúca povrch telesa, prípadne prekrytá povrchovou ľadovou kôrou

gravitačná sila

príťažlivá sila pôsobiaca medzi hmotnými objektmi; je najslabšia zo štyroch základných interakcií

greenwichský stredný čas pozri svetový čas**gregoriánsky cyklus**

cyklus s periódou 400 rokov v gregoriánskom kalendári, po ktorom opäť pripadne daný deň týždňa na 1. január

gregoriánsky kalendár

slnečný kalendár, ktorý vznikol úpravou juliánskeho kalendára gregoriánskou reformou

Harriot

55 Cnc Af, jedna z extrasolárnych planét v sústave hviezdy Copernicus v súhvezdí Rak

Hawkingovo žiarenie

žiarenie čiernej diery vznikajúce tesne nad horizontom udalostí, spôsobené kvantovomechanickými efektmi; jeho dôsledkom je vyparovanie čiernych dier

heliaktický východ

deň v roku, v ktorom sa hviezda po prvý raz objaví na rannej oblohe pred východom Slnka

heliaktický západ

deň v roku, v ktorom sa hviezda naposledy objaví na večernej oblohe po západe Slnka

heliocentrická dráha

dráha telesa vzhľadom na stred Slnka

heliocentrická paralaxa pozri ročná paralaxa

helioplášť

prechodná oblasť medzi koncovým rázom a heliopauzou, v ktorej sa slnečný vietor spomaľuje (v angl. *heliosheath*)

Helvetios

meno hviezdy 51 Pegasi

hermografický

vzťahujúci sa na miesto vzhľadom na základný poludník planéty Merkúr

Hipparchov cyklus

cyklus 4 razy dlhší ako Kallipov cyklus mínus 1 deň

história astronómie

1. dejiny astronómie
2. medziodborová disciplína skúmajúca udalosti súvisiace s vývojom astronómie na základe dostupných, zvyčajne písomných prameňov s využitím poznatkov astronómie a histórie

hlboký vesmír

veľmi vzdialená pozorovateľná oblasť vesmíru

holomorfná dynamická sústava

sústava telies, ktorej dynamiku možno definovať holomorfnými funkciami

horizont udalostí

hranica čiernej diery, vnútri ktorej udalosti neovplyvnia vonkajšieho pozorovateľa

horúci Neptún

extrasolárna planéta s hmotnosťou porovnateľnou s hmotnosťou planéty Neptún, ktorá obieha materskú hviezdu vo vzdialenosti menšej ako 0,5 au

Hubbleova klasifikácia galaxií

morfologická klasifikácia galaxií podľa Hubblea

hviezdna paralaxa

paralaxa hviezdy, ktorej pozorovaciu základňu definujú dva vzdialené body v priestore

hviezdna populácia III = populácia III

hypotetická hviezdna populácia veľmi starých hviezd s extrémne nízkou metalicitou

Hypatia

ι Dra b, extrasolárna planéta obiehajúca hviezdu Edasich v súhvezdí Drak

hypernova = SLSN

hviezda viac ako 10-krát jasnejšia ako supernova; značka SLSN

Chalawan (vysl. *čalavan*)

meno hviezdy 47 Ursae Majoris

Intercrus (vysl. *interkrus*)

meno hviezdy HD 81688 (41 Lyncis)

Jakubova palica

starý uhломerný nástroj v tvare palice s posuvným ramenom

Janssen

55 Cnc Ae, jedna z extrasolárnych planét v sústave hviezdy Copernicus v súhvezdí Rak

jovigrafický

vzťahujúci sa na miesto vzhľadom na základný poludník planéty Jupiter juliánsky cyklus pozri slnečný cyklus

juliánsky kalendár

kalendár zavedený juliánskou reformou

Kallipov cyklus

cyklus 4 razy dlhší ako Metonov cyklus mínus 1 deň

katadioptrický ďalekohľad

šošovkovo-zrkadlový ďalekohľad

Keplerova hviezda pozri Keplerova supernova

Keplerova supernova = Keplerova hviezda

supernova v súhvezdí Hadonos, ktorú voľným okom pozoroval Johannes Kepler v roku 1604

klasifikácia galaxií

systematické zatriedenie galaxií do určitých typov podľa morfológie vonkajšieho vzhľadu galaxií alebo prevládajúceho spektrálneho typu hviezd

korotačný polomer

vzdialenosť okraja priečky galaxie od stredu galaxie s priečkou

komplexná analytická dynamika

oblasť dynamiky študujúca dynamické systémy pomocou špecifických analytických funkcií

komplexná dynamika

oblasť dynamiky študujúca dynamiku sústavy telies definovaných iteračnými funkciami na množine komplexných čísel

koncový ráz

oblasť heliosféry, kde rýchlosť slnečného vetra klesá pod rýchlosť zvuku (v angl. *termination shock*)

kozmicke počasié

podmienky na Slnku, v medziplanetárnom priestore a v okolí Zeme ovplyvňujúce ľudí a technologické systémy na Zemi a na družiciach

krátky gama záblesk

gama záblesk pozorovateľný kratšie ako 2 s

kronografický

vzťahujúci sa na miesto vzhľadom na základný poludník planéty Saturn

Laniakea pozri Miestna superkopa

LD pozri lunárna vzdialenosť

Libertas

meno hviezdy ξ Aquilae

Lich (vysl. lič)

meno pulzara PSR 1257+12 v súhvezdí Panna

Lipperhey

55 Cnc Ad, jedna z extrasolárnych planét v sústave hviezdy Copernicus v súhvezdí Rak

lunárna vzdialenosť = LD

jednotka vzdialenosti rovnajúca sa strednej vzdialenosti Mesiaca od Zeme; značka LD (z angl. *Lunar Distance*)

lunárno-solárny kalendár = lunisolárny kalendár = mesačno-slnečný kalendár

mesačný kalendár akceptujúci tropický rok

lunárno-stelárny kalendár = mesačno-hviezdny kalendár

kalendár založený na zdanlivej dráhe Mesiaca a hviezd

lunárny kalendár = mesačný kalendár

kalendár založený na zdanlivej dráhe Mesiaca

lunisolárny kalendár pozri lunárno-solárny kalendár

magnetobrzdné žiarenie pozri **cyklotrónové žiarenie**

Majriti

u And d, jedna z extrasolárnych planét v sústave hviezdy Titawin v súhvezdí Andromeda

megalitická stavba

stavba pozostávajúca z veľkých kameňov, majúca vzťah k astronómii

mesačno-hviezdny kalendár pozri **lunárno-stelárny kalendár**

mesačno-slnečný kalendár pozri **lunárno-solárny kalendár**

mesačný kalendár pozri **lunárny kalendár**

Meztli

extrasolárna planéta HD 104985 b obiehajúca hviezdu Tonatiuh v súhvezdí Žirafa

Miestna superkopa = Supergalaxia = Laniakea

superkopa galaxií, do ktorej patrí aj naša Galaxia a ktorá má centrum v kope galaxií v súhvezdí Panny

miestny stredný slnečný čas

stredný slnečný čas na miestnom poludníku

Minkovského-Zwickyho klasifikácia

klasifikácia supernov na základe prítomnosti absorpčných čiar v ich spektrách

Minor planet center pozri **Centrum pre malé planétky**

MPC pozri **Centrum pre malé planétky**

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

I červíku ten koreň milý, v ktorom sa zrodil

LUBICA DVORNICKÁ

V minuloročnom treťom čísle Kultúry slova sme sa začali venovať odrazu morfológie stromu v lexike slovenských nárečí. Inak povedané, „začali sme od koreňa“. Hoci téma vyzerá z lexikálno-sémantického hľadiska jednoduchá, predsa je pod zemou ešte viacero tajomstiev, hoci nie všetky súvisia so stromami. Pozrime sa ešte raz, ako hlboko môžu korene a ich odnože v našom jazyku zasahovať a do akej šírky sa rozrastajú. I keď opäť bez možnosti vyčerpať materiál v úplnosti.

Ľ. Králik v Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny uvádza, že praslovanské slovo **korenъ* je nejasného pôvodu: „Usúvzťazňuje sa s psl. **kъrъ* (ker).” Tak je to napríklad v Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského V. Machka, v ktorom sa uvádza, že „Významová souvislost ‚koreň – keč‘ je dána tým, že keč i kořání je obě ‚rozrost do šířky...“ (Machek, s. 223). Ľ. Králik pridáva i novší výklad, ktorý „tu vidí odvodeninu od indoeurópskeho **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať‘ ..., v takom prípade ‚čo sa krúti, vinie, vyrastá ap.‘“ (Králik, s. 290). Etymologické slovníky nám, prirodzene, ponúknu i odvodeniny spracúvaných slov. A to by sme na základe nárečového materiálu radi urobili aj my. Zahlbíme sa na chvíľu do podstatných či prídavných mien, sloviac, ale aj prísloviac súvisiacich s podzemnou časťou rastlín.

Začnime od prísloviac. Ak hovoríme o otváraní napr. dvier, okien, bránok ap., ale niekedy i o otváraní srdca, náručí, očí, úst, stane sa, že ich otvá-

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0126/18 Slovník slovenských nárečí. V príspevku sa uvádzajú názvy obcí a ich okresov v súlade s koncepciou Slovníka slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39). Pri uvádzaní dokladov z Historického slovníka slovenského jazyka neuvádzame skratku zdroja, iba rok alebo storočie zápisu.

rame dokorán. Teda otvárame ich úplne. Etymológovia nám vysvetlia, že pôvodný význam bol „do koreňov“, z toho „až do základov“, čiže „úplne, celkom, naširoko“ (L. Králik, s. 129). Popri slove **dokorán**, známom aj v spisovnej slovenčine, majú slovenské nárečia viaceré variantné podoby tohto slova (*dokoriaň, dokorian, dokorien, dokoriň*). Napr. v Tekove upozorňovali: *Ľňnahávajte v zime dvere otvorenie dokorian!* (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa). Aj na juhu západného Slovenska mohli byť *dvere dokorán otvorené* (Lukáčovce, o. Hlohovec). Či o niečo severnejšie niekto *rozavil hubu dokorán* (Bošáca, o. Trenčín). A v Brvništi (o. Považská Bystrica) sa chystali: *Kec k nám pridze, otvorím mu dokoriaň dvere*, v Rosine (o. Žilina) by ich otvorili *dokorien* a pri Michalovciach zasa *dokoriň* (Petrovce nad Laborcom).

Slovenské nárečia poznajú i príslovku **dokoreňa**. Tá je v Slovníku slovenských nárečí (ďalej SSN) doložená zo záhorských a kysuckých nárečí vo význame „úplne, celkom, naširoko (niečo otvorené): *Dvere bili otvrité dokoreňa* (Brodské, o. Skalica); *Dokoreňa otvrite dvere!* (Záhorská Bystrica, o. Bratislava); *V leče mom dvere dokoreňa otvorene* (Turzovka, o. Čadca)“. Zo severošarišských nárečí je zachytený doklad s významom „úplne, celkom (niečo zničené)“: *Zhorelo šicko dokoreňa* (Dlhá Lúka, o. Bardejov).

Sloveso **korenit'** značí „mať zapustené korene“. Dodnes platí, že *pupenec, to hlboko korení, aj pír má hlboko korene*, a nielen v Brestovanoch (o. Trnava). Rovnako sa medzi ľuďmi zakorenilo presvedčenie, že *hrich f piche koreňi* (Studenec, o. Levoča). Táto frazéma upozorňovala na to, že „pýcha je pôvodom zla“. Nuž a čo rástlo, vyrastalo z koreňov, to **sa korenilo**. Niekedy i nechcene. Aj v Lapáši (o. Nitra) sa ktorýsi vinohradník ponosoval: *Furd ho vit'ínám, ten planí viňič, keť kopem, a furd sa koreňi a koreňi*. Ako to v jednej vete čiastočne zhrňa doklad z Historického slovníka slovenského jazyka (ďalej HSSJ), v slovenčine jestvujú nielen tieto dve slovesá. Na vyloženie dvoch latinských ich uvádzajú viaceró: *radicesco: wkoreňugem, koreni bigem, pús-sťám; radico: korenjm, wkorenugem* (1763). Korene sa môžu *rozrásť, rozkorenit'*, stromy a iné rastliny zasa *ujat', chytit', prijat', zakorenit', vkorenit'* alebo môžu *vyháňat', púšťat'* či dokonca *biť korene*, no možno ich aj *vykorenit'*.

Spomeňme aspoň niektoré bezpredponové prídavné mená. Prídavné meno **koreňový** je známe celoslovensky. Predovšetkým v spojení *koreňová zelenina*, jej úžitkovú časť tvorí koreň. V HSSJ je doložené pre rastliny so

zhrubnutým koreňom, ktorý sa používa na jedenie, prídavné meno **koreňovitý**: *do počtu koreňovitých zrostlin prislauchaj kwaky, petrzel...* (1773).

Zaujímavé je aj slovo **korenatý**, ktoré v Turci značí „majúci veľa koreňov“. *Aké sa pekné korenaté té zemiaki!* (Ležiachov, o. Martin). Pri pohľade do staršej podoby slovenského jazyka máme popri prídavnom mene **korenatý** k dispozícii aj ďalšie, **koreňovaty** a **korienkovatý** s tým istým významom: *radiusus: korenatý, koreňowaty, mnohych koreňúw; napus: repa podluhowatá, korjnkowatá* (obidva doklady z r. 1763).

Slovo **korenie** má v HSSJ uvedený ako prvý význam „korene rastlín“: *korenie brezowe y hrabowe kopaly* (1677), druhým významom je všeobecne korenina, tretím čierne korenie a v štvrtom význame sa spracúva vyše dvadsať dvojslovných názvov rastlín s komponentom korenie. Spracovanie významov v jednom hesle tak naznačuje ich sémantickú previazanosť. V SSN je v hesle **korenie** zaznamenaný ako celoslovenský význam „koreninová prísada do jedál a nápojov, obyč. čierne korenie“, význam „korene rastlín“ sa tu nezachytáva. No jestvujú aj hromadné substantíva stredného rodu. V okolí Dolného Kubína poznajú *korieňa* a pri Liptovskom Mikuláši *kuoreňa* a práve slová **korienie** a **korenie** majú význam „drobné korienky na záhradných rastlinách“. V Iľanove sa *zem vihrabe, abi sa kuoreňa nechtítilo* (o. Liptovský Mikuláš). Na Orave upozorňujú: *Ňemisíš tie jahuotki aj s korieňim vitrhávať!* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín). Nuž a **koreňcie**, to je celá spleť korienkov. Ako vravela jedna informátorka: *Sama som to kopala, abi Paľo tam to koreňcia ňeňehau* (Ležiachov, o. Martin). Niekedy to bolo mimoriadne náročné, lebo *šúplata* (kus trávniku s vrstvou zeme) *s temi koreňciami je dovena zrasťenuo* (Dolný Tisovník, o. Modrý Kameň).

Dyha z koreňovej časti stromu je *korenica* a stolárski majstri ju oddávna používali na obkladanie nábytku. Dobre vedeli, že *najkrajšú krezbu maju koreňice, prauda, lachko sa lámu, treba ih aj plácať* (Pukanec, o. Levice).

V 18. storočí, ako nám to dokladá HSSJ, *korenačka* bola „sekerka na vytinanie koreňov, klčovníca“, ale aj „nádobka na korenie, korenička“. V SSN sa nám pre *korenačku* zachoval už iba ten druhý význam. Zato **klčovnícu** aj **klčovicu** nárečia dobre poznajú, je to ťažká úzka motyka na klčovanie. Veru tak, *s klčovnícu sa klče vicínali* (Vinosady, o. Modra). V tomto prípade šlo o viničné kríky. Na tie sa mohla použiť aj **krčnica** alebo **krčovníca**. No **klčie**, to sú okrem iného aj vykopané korene stromov: *kúči* (Hlboké, o.

Senica). A tie sa mohli tiež *klčovať* alebo *krčovať*. Pôda, ktorá sa takto získala, nazývala sa okolo Prievidze *klčoveň* alebo aj *klčovnía*².

Korienkarom sa nazýva človek zaoberajúci sa zbieraním liečivých rastlín, koreňov, zelinkár a ten nás privádza k ďalšej bohatej oblasti, ktorá súvisí so slovom koreň. V závere minuloročného príspevku *Jaki koreň, taki strom* (Kultúra slova, 2017, č. 3) sme už naznačili, že slovo koreň funguje ako súčasť obyčajne dvojslovných názvov rastlín.

Dialektológ F. Buffa, ktorý stál aj pri formovaní modernej slovenskej nomenklatúry rastlín, zhrnul svoj výskum v tejto oblasti do monografie *Vznik a vývin slovenskej nomenklatúry*. V nej sa pri rozboře diela V. Mihalusa *Prirodny spôsob liečenia* (1929) zaoberá aj dvojslovnými názvami rastlín. „Často býva v takýchto Mihalusových dvojslovných názvoch určeným členom morfológický názov istej časti rastliny, a to najmä tej, ktorá mala v starom liečiteľstve význam. Názvy tohto druhu majú v našej liečiteľskej literatúre bohatú tradíciu. Ako typ sú takéto názvy známe aj v stredovekej latinčine; ich prekladaním a napodobňovaním vznikali aj v slovenčine. Veľmi sa ujali v ľudovom jazyku; do spisovnej nomenklatúry pre expresívnosť a malú opisnosť neprenikli. Častým určeným členom v takýchto názvoch je napríklad slovo koreň, pri ktorom prevládajú prívlastky vzťahujúce sa na vnútornú, obyčajne liečivú vlastnosť rastliny: *dobrý koreň* (Symphytum), *plúcny koreň* (Acorus), *červienkový koreň* (Potentilla) a pod. Sú tu však prívlastky aj ináč motivované, napr.: *cisárov koreň* (Heracleum), *farbiarsky koreň* (Alkanna tinctoria), *sladký koreň* (Ononis), *biely koreň* (Veratrum) a pod.“ (Buffa, 1972, s. 184).

Údaj, že slovo koreň je častým komponentom takýchto názvov rastlín, vieme do istej miery spresniť. V HSSJ sa nájde vyše 60 zväčša dvojslovných názvov rastlín s komponentom koreň (v samotnom hesle koreň 37 výskytov, zvyšné sme získali vyhľadávateľom), v hesle korenie je spracovaných vyše 20 lexikalizovaných spojení s komponentom korenie. V spomenutej publikácii F. Buffu je takmer 60 zväčša dvojslovných lexikalizovaných spojení s komponentom koreň a 33 s komponentom korenie, korenia. Ak porovnáme tieto

² Len letmo spomeňme *korenáče* a *korenáky*, ktoré by nás zaviedli k zaujímavej a bohatej vi-nohradnickej terminológii. Sú to totiž vyšškólkované jednoročné viničné štepy určené na výsadbu. Tejto téme (tak ako všetkým koreninám a čiernemu koreniu) sa však radšej tentoraz vyhneme, aby sme mohli chvíľu zostať pri inej.

údaje s výskytom dvojslovných názvov pri lexémach označujúcich iné časti rastliny, dostaneme na základe slovníkovej časti publikácie *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* takéto výsledky: slovo kvet (spolu s podobami kvetoček, kvietie, kvitki) bolo komponentom pri 33 lexikalizovaných spojeniach, slovo list (listia, listky, listok, listy) je súčasťou desiatich zachytených výskytov. Na porovnanie všeobecné pomenovania zelie, zelina (zelí, zelia, zelinka) sú komponentom 70 lexikalizovaných spojení a slová bylina, byť, bylica obsahuje 95 názvov rastlín. Ako vidno, počet lexikalizovaných spojení pri slove koreň, korenie je bližší k počtu spojení so všeobecnými názvami rastliny (zelina, bylina). Spolupôsobili tu viaceré faktory – pri slove koreň mohlo ísť o motiváciu viacerými významami slova, či už využívanou časťou rastliny, a teda základným významom, alebo aj významom „jeden exemplár rastliny“. Často ide aj o prevzatia alebo kalky cudzích názvov, keďže ľudové názvy rastlín aj slovenská botanická nomenklatúra prešli dlhou vývinovou cestou a ich podoby v jednotlivých obdobiach sú výsledkami rozličných kultúrnych vplyvov i vnútorného (často i metaforického) pohľadu ľudí na svet.

Druhý komponent lexikalizovaných spojení je motivovaný rôzne. Môže to byť farba (v niektorých prípadoch používanej časti, koreňa, v iných napr. kvetu rastliny): *biely, čierny, červený, modrý, žltý*; chuť: *sladký, horký*; vlastnosť alebo liečivý účinok: *dobrý, liečivý, mastný, všehojčný, plúcny*; zvieratá: *hadov/had'áci/hadí, jelení, svinský, medvedí*; iná rastlina: *hruškový, fialkový*; pôvod: *tatársky, egyptský, grécky*; obdobie kvitnutia al. zberu: *májový, Jurský/Ďurský/Ďurový*; mnohé názvy sú motivované nábožensky alebo biblicky: *anjelský, Petrov koreň, koreň Matky Božej* atď. Pozrime sa na niektoré rastliny a ich viacslovné názvy trochu bližšie.

Na jeseň sa na lúkach zjaví veľmi nápadný svetlofialový až ružový kvet, ktorý je podobný šafranu. Listy a plody nájdeme až na jar. Je to silno jedovatá rastlina jesienka obyčajná (*Colchicum autumnale*). Jej názov v Moravskom Lieskovom (o. Nové Mesto nad Váhom) je *babí koren*. Prudký jed kolchicín, ktorého obsahuje najviac v podzemnej hľuze, brzdí delenie buniek. J. Marec v publikácii *Tradičné liečiteľstvo a ľudová mágia na Kysuciach* uvádza, že rastlina sa v ľudovom liečiteľstve ojedinele „použila na vyvolanie hnačky kvôli celkovému prečisteniu organizmu“ (s. 213). Rastlina je jedovatá aj pre zvieratá, kolchicín v malých množstvách vyvoláva potrat u kobýl. To

vzbudzuje isté otázky o využití jesienky v ľudovej praxi a naznačuje možnú motiváciu názvu *babí koreň*. Jesienka sa však oddávna využívala aj pri liečbe reumy a dny.

Na suchých lúkach a pasienkoch rastie *kráľou koreň* (Selce, o. Krupina; Opava, o. Modrý Kameň), botanicky krasovlas bezbyľový (*Carlina acaulis*), inde známy ako *kráľova rit'* (Čelovce, o. Modrý Kameň). Z tejto bodliakovitej rastliny s veľmi ostnatými prízemnými listami sa zbiera a používa koreň, ktorý má močopudné, potopudné a na dokreslenie motivácie druhého názvu aj prehánavé účinky. Názvov by sme isto našli viacero. Ved' prípadov, keď máme pre jednu rastlinu viaceré pomenovania, je už z prirodzenej povahy veci veľa. Nevyhneme sa však ani opačnému javu, keď to isté pomenovanie označuje rôzne rastliny.

Na Horehroní dávali *červienkovi koreň* do pálenky, dôvodom bola iste chuť a vôňa jeho podzemnej časti. Ako sa uvádza v publikácii *Naše liečivé rastliny*: „Jeho pakoreň chutí horko a čerstvý vonia ako ruža“ (s. 121). Botanický názov tejto rastliny je nátržník vzpriamený (*Potentilla erecta*). Z červenohnedého podzemku sa po vysušení získala tormentilová červená farba a kedysi sa využívala vo farbiarstve. F. Buffa uvádza tiež *červené koreni* v tomto význame, no červený koreň je tam doložený aj vo význame alkana farbiarska (*Alkanna tinctoria*). Táto rastlina sa spomína aj V HSSJ ako lexikalizované spojenie *červený koreň: sprav farbu z červenym korenem* (17. st.). Korene alkany sa tiež využívali na farbenie tkanín.

Lexikalizované spojenie čierny koreň je najznámejšie a najrozšírenejšie na označenie kostihoja (*Symphytum*). Zbiera sa koreň (zvonka čierny, zvnútra biely sliznatý), ale aj vňať alebo len listy. Kostihoj je doložený v našom materiáli ako *čérne koren* (Turíčky, o. Lučenec), *čérni koreň* (Dúbravka, o. Bratislava) alebo *čiérni koren* (Moravské Lieskové, o. Nové Mesto nad Váhom). Pravdaže to nie je jediné pomenovanie kostihoja. Napr. aj v HSSJ sú v tomto význame doložené dva názvy: *Schwarzwurz: černý koren, swálnikový koren*.

Pomenovanie čierny koreň môže však označovať rôzne rastliny. V slovníkovej časti publikácie *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* sa dokladá spojenie *čierny koreň* pre päť rastlín (Buffa, s. 309), medzi nimi popri kostihoji je aj čemerica (*Helleborus*). Spomíname ju v súvislosti s výkladom na excerpčnom lístku nárečovej kartotéky pri doklade *čiérni koreň* (Zariečie, o. Púchov), podľa ktorého ju používali ako magický

ochranný prostriedok pri liečbe dobytká: „keď má krava chorobu, zapletú jej ho do chvosta“. J. Marec (s. 202 – 203) uvádza veľmi detailne spôsoby využitia čemerice pri liečbe dobytká. Opisuje prax navrtavania dierok do uší (al. laloku) dobytká, do ktorých sa vkladal zastrúhaný koreň čemerice a ponechal sa tam, kým nevyhnil. Na kopaniciach okolo Trenčína sa dobytku a prasatám vkladala do navrtaných dierok bylina s názvom *černý koreň*.

V publikácii M. Žilákovej *Ludové liečenie Slovákov v Maďarsku* sú informácie podobného charakteru, len názov čemerice je iný. „Keď kôň zjedol alebo sa napil viacej, ako bolo potrebné, bol očemerovaný (*očemerenvo*). Symptómy choroby: *srst' mu hor stála, hlavu opustiv, popot košku mu boli takie gučke*. Od čemeru bol najúčinnjší *tál'kovi korenčok* (nazýval sa aj jednoducho *korenčok* (*Helleborus dumetorum* WK), ktorý mali v každej domácnosti. ... Čemer mohli mať aj kravy a ošípané. Koňovi stiahli *korenčok do prs*, kravám *do laloku*, sviniam *do ucha*. Pokým nezačali prsia koňa hnišať, mal ich prikryté kusom vrecového plátna“ (Žiláková, s. 309). V Machek v publikácii *Česká a slovenská jména rostlin* takisto dokladá pri čemerici slovenský názov *čierny koreň* (s. 42).

Aj na Orave dávali *svinskí koreň* prasat' u do ucha, keď ochorelo (Žaškov, o. Dolný Kubín). Takisto *statku sa prebilo ucho a do dierki sa votká svinskí korenček*, no keď *vopchajú pot kožu svinskí korenček, noha veľmi opuchua* (oba doklady Zázrivá, o. Trstená). Tu si však nemôžeme byť istí identifikáciou rastliny. Použitie je rovnaké ako pri čemerici, no *svinskí koreň* je zvyčajný názov pre krtičník (*Scrophularia*).

Nárečové lexikalizované pomenovania pre kosatec (*Iris*) nám pripomenú, že nie je vždy všetko také, ako sa zdá. Ak začujeme názov *fjaloví koreň* (Štefanov, o. Senica), mohli by sme ho zaradiť medzi prípady, keď je určujúci komponent motivovaný farbou. No pri Martine poznajú *fjalkoví koreň* (Turčiansky Peter) a v Dlhej Lúke (o. Bardejov) *dakedi mali v zahrace fjalski koreň*. Tento fialkový koreň, teda pakoreň kosatca, obsahuje totiž silicu, ktorá vonia po fialke voňavej. Používal sa kedysi ako cumlík pre deti pri prerézavaní zúbkov a prášok z neho bol užitočný ako diuretikum a prečisťovadlo.

Lexikalizované spojenie *hadí koreň* sa v publikácii *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry* v slovníkovej časti uvádza ako pomenovanie siedmich rastlín. Materiál, ktorý sa podarilo získať pre SSN, dokladá

význam „paprad’ (Dryopteris)“ z východného Slovenska: *hadovo korene* (Hnilec, o. Spišská Nová Ves) a z Gemera. V Muránskej Dlhej Lúke (o. Revúca), sa vraj *had’ací koreň* prežíva proti reume. Paprad’ samčiu (Dryopteris filix-mas), respektíve jej podzemok používali v lekárnictve a na priemyselnú výrobu špeciálnych prípravkov proti črevným parazitom. Rastlina je jedovatá, môže spôsobiť nielen úporné bolesti hlavy, silná otrava môže mať za následok oslepnutie, ba i smrť. V HSSJ sa paprad’ samčia označuje ako *kapradj koren*. Komponent had, hadí, had’ací je pre dvojslovné ľudové názvy paprade veľmi produktívny a v SSN sú doložené mnohé ďalšie synonymné spojenia: *hadov rebrič* (Jarabá, o. Brezno); *hadovo rebro* (Povrazník, o. Banská Bystrica); *had’acuo piero* (Habovka, o. Trstená), *hadovo perie* (Jasenie, o. Brezno), *had’uo piera* (Čierny Balog, o. Brezno), *hadze pirko* (Vyšné Repaše, o. Levoča); *hadova post’eľ* (Rimavské Brezovo, o. Rimavská Sobota); *hadia post’eľ*; *had’acia post’eľ* (Tisovec, o. Rimavská Sobota); *hadeci hrebeň* (Slavošovce, o. Rožňava), *hadzi hrebiň* (Župčany, o. Prešov); *hadzi trus* (Nižná Sitnica, o. Stropkov); *hadzi dričok* (Davidov, o. Vranov); *hadeci dohán* (Chyžné, o. Revúca). Sémantickej motivácii názvov paprade sa podrobnejšie venoval A. Habovštiak (Kultúra slova, 1976).

Druhou rastlinou s názvom *hadzi koren* (Moravské Lieskové, o. Nové Mesto nad Váhom) je rastlina s botanickým názvom stavikrv (Polygonum). Červenohnedý podzemok so silne zvieravými účinkami osoží pri hnačke, črevných kataroch a rôznych druhoch krvácania. To potvrdzuje aj HSSJ: *hadj koren wssecky toky ženske s aksstianem* (teda s jantárom) *priyaty vzdrawuge* (17. st.). Na Kysuciach sa stavikrv tiež nazýva *had’i/hadži koreň*. Rastlina tu slúžila ako prvá pomoc pri žalúdočnej nevoľnosti. Vyhrabaný koreň sa umyl a jemne postrúhal na strúhadle, s troškou cukru sa prehltol, a keď nebolo cukru, prehltol sa iba tak a zapil troškou vody (Marec, s. 215).

V SSN máme z východoslovenskej nárečovej oblasti doložené spojenie *horki koreň* (Torysa, o. Sabinov) a synonymné označenie *žolti koreň* (Rozhanovce, o. Košice) – obidva názvy sú pomenovaním pre horec žltý (*Gentiana lutea*). Zbierajú sa len staršie korene s podzemkom a používajú sa na podporu trávenia. Chuť a účinky horca boli všeobecne známe a využívané v ľudovom prostredí: *Tej z horkeho koreňa še pije, keď bol’i zaludek* (Torysa, o. Sabinov).

V šarišských nárečiach je *žulti koreň* alebo aj *žolti korenek* tiež iná rastlina – šafran (*Crocus*), ako to nájdeme v Slovníku šarišských nárečí F. Buffu v hesle *korenek* (s. 131).

J. Marec (s. 276) uvádza názov *žluti koreň* pre štiav tupolistý (*Rumex obtusifolius*): „S týmto názvom som sa stretol výlučne v oblasti Javornického hrebeňa, v Dlhopoľských vrchoch a priľahlých kysuckých kopaniciach Turkova a Dlhej nad Kysucou. ... Predmetom použitia, a to najmä na magickej účely, bol koreň. Ten je mocný, dlhý a na reze krásne sýtožltý.“

Rastlinu s botanickým názvom zubovník šupinatý (*Lathraea squamaria*) volajú *dúrski koren* (Rozložná, o. Rožňava), *jurski koreň* (Bošáca, o. Trenčín), *dúroví koren* (Dol. Súča, o. Trenčín) alebo aj *džuroví koreň* (Krokava, o. Rimavská Sobota). Koreň tejto rastliny sa vykopával pred sviatkom sv. Juraja a dával sa kravám, aby dobre dojili. Motivácia názvu časom zberu sa týka nielen tejto, ale aj iných rastlín.

Výskum pre lexikálny zväzok Atlasu slovenského jazyka (ďalej ASJ 4) sa zaoberal aj rastlinou s botanickým názvom ľubovník bodkovaný (*Hypericum perforatum*). Materiál (otázka č. 90) dokladá v tomto význame aj lexikalizované spojenie *koreň Matki Božej* (Kynek, o. Nitra, Kamenica, o. Sabinov). Rovnaké pomenovanie pre ľubovník zaznamenávajú ako ľudové meno aj viaceré atlasy liečivých rastlín (por. Thurzová 1983, Kresánek 1988). Používanie koreňa ľubovníka v liečebnej praxi v spomenutých zdrojoch nebolo doložené. Možno predpokladať, že komponent koreň sa pri tejto rastline neviaže so svojím základným významom (*radix*).

Ľubovník patrí k niekoľkým rastlinám, ktoré majú v našich nárečiach veľkú lexikálnu diferencovanosť, preto sa nezaradil do vydaného atlasového zväzku. Materiál sme čerpali z dotazníka a pracovnej mapy, ktoré patria do archívnych fondov nárečového oddelenia JÚLEŠ SAV. Je to naozaj čarovná rastlina oddávna považovaná za veľmi mocnú rozličnými spôsobmi. Jednou z jej zvláštností je i to, že ju ako jednu z mála nazývame trojslovnými lexikalizovanými spojeniami. Z výskumu pre ASJ 4 sú doložené aj ďalšie trojslovné označenia pre ľubovník s podobnou motiváciou: *paňej Marii šľit*, *paňej Marii list* (na strednom Slovensku), jednotlivé výskyty na východoslovenskom území dokladajú súvisiace podoby: *paňej Marii šľedi*, *paňej Marii straceňec*, *bič paňej Marii*, *paňej Marii kref*. Všetky tieto názvy môžu súvisieť s tým, že ľubovník mal predovšetkým moc chrániť

proti čarám a zaháňať démonov (Machek, s. 148 – 149). S tým môže byť spojený i názov *Krista Pána kref*, no rovnako je možné, že motivácia je v tomto prípade podobná s pomenovaním *krvavník*. Pripisuje sa červenej farbe, ktorá po rozmliaždení farbí kvetné lístky (tamže). Pre ľubovník sú rozšírenejšie jednoslovné ľudové pomenovania, napr. *trezalka* (s mnohými fonetickými variantmi), *peľiň*, *peluňe*, *horkozelie*, *štrbák*, *ľubovník* so svojimi morfológickými variantmi. Pomenovania *ľubovník*, *milovník*, *prilipník*, *čarovník*, *čarod'ejník* ap. súviseli s vierou v to, že bylina odtrhnutá na sviatok svätého Jána má moc pričarovať alebo veštiť lásku (tamže). A pretože moc rastliny bola najväčšia práve v spomínanom čase, jeden z jej názvov je *svatojánská zelina*. To sme však už dosť odbočili od sledovanej lexémy.

Nasledujúci príklad nás poučí o niektorých úskaliach pri identifikácii rastlín. J. Orlovský (s. 164) doložil spojenie *lišči koreň* z Horehronia a rastlinu identifikoval ako čemericu zelenú (*Helleborus viridis*). Iný nárečový doklad z kartotéky SSN *liščí koreň* (Zuberec, o. Trstená) je bez identifikácie rastliny. F. Buffa však *liščí koreň* vo význame stračonôžka (*Delphinium*) zachytil v Ligošovej práci *Vegetácia dolnokubínskeho okresu* (Buffa, 1972, s. 310). To už je solídny základ na spracovanie lexikalizovaného spojenia zo Zuberca v tomto význame, hoci možno ešte s otáznikom. Aj túto možnosť koncepcia SSN ponúka.

Lexikalizované spojenie *májoví koreň* (Lazy pod Makytou, o. Púchov) sa pri terénnom výskume zistilo ako pomenovanie rastliny s botanickým názvom púpava lekárska (*Taraxacum officinale*). Toto spojenie nie je v SSN zachytené a pre minimálnu lexikálnu diferencovanosť názvu púpavy v slovenských nárečiach nebol tento jav zaradený ani do ASJ 4. Jednoslovné pomenovania tejto rastliny súvisiace s časom jej kvitnutia sú z výskumu pre ASJ 4 doložené z Kysúc: *mojički* (Turzovka, o. Čadca) a z východného Slovenska podoba *maj* (Bardejov). Zbiera sa celá rastlina, teda aj koreň.

Jednou z rastlín, pri ktorej nebolo zaznamenané negatívne pôsobenie na ľudský organizmus, je čakanka obyčajná (*Cichorium intybus*). Zato pozitívnych účinkov má viacero. Je určená na vnútorné aj vonkajšie použitie a okrem zdravotných bonusov, ktoré poskytuje celá rastlina, jej koreň sa používa aj ako náhrada kávy. Na viacerých miestach Slovenska má čakanka

názov motivovaný biblicky. Tak je to v Gemeri, kde ju poznajú ako *Petrov koreň* (Muránska Zdychava, o. Revúca), na východnom Slovensku používali *koreň svateho Petra* (Široké, o. Prešov) alebo *koreň svateho Petra* (Kamenica, o. Sabinov), ale aj na Orave vedeli, že *Petrof koreň je tiež dobrí o_cmedu* (Zuberec, o. Trstená) alebo že *Petrov koreň* (Žaškov, o. Dolný Kubín) je dobrý na žalúdok.

Okrem mnohých koreňov horkej chuti jestvuje aj rastlinný koreň sladkej chuti: *Jano po škole šól na slatke koreňe paparútki, ale níkedi níšt nedoňiesól* (Brvnište, o. Považská Bystrica). *Paparúdka* je druh paprade, bot. sladíc obyčajný (*Polypodium vulgare*). Jej používaná časť je podzemok, osoží pri zápale priedušiek, zápche, poruchách žľníka, pečene a proti črevným parazitom. A podľa jej skutočne sladkej chuti dostala pomenovania *slatki korenec* (Dlhá Lúka, o. Bardejov), *slatke korenki* (Hnilec, o. Spišská Nová Ves). V Dlhej Lúke ho informátori opisali takto: *slatki korenec, to take jak paprocina, ale ma bars slatki koreň*. Aj v Slovenskom Komlóši v Maďarsku radili: *Slatki koreňčok načim žuvad' ot kašľu*. V HSSJ je zachytené v tomto význame trojslovné spojenie: *polipodium: andelsky sladky koren* (18. st.).

Mnohé rastliny sa sušili a používali ako čajoviny, ale aj macerovanie v alkohole bolo osvedčeným spôsobom a tieto liečivé tinktúry v primeranom množstve ľuďom osožili. Napríklad na Orave *fpalenke močení tatarski koreň užívali na želúdok* (Žaškov, o. Dolný Kubín). Puškvorec (*Acorus*) vraj svoj názov dostal preto, lebo ho na Slovensko priniesli Tatári. Takto o ňom aspoň píše J. Marec: „Puškvorec totiž neznáša špinavú, znečistenú vodu a Tatári ho preto využívali ako indikátor čistoty vody, kde napájali svoje kone. Trpeli vraj často predstavou, že voda je otrávená“ (s. 263). Pravdou je, že medzi početnými synonymami tejto rastliny je ešte aj *tatárska tráva* a z Kysúc je doložené aj jednoslovné pomenovanie *tatarčok* (tamže). Zachytáva ho aj HSSJ ako: *calmuz: prusskworetz, tatarský koren* (17. st.). Zbiera sa podzemok tejto rastliny, ktorý povzbudzuje a reguluje trávenie, osoží aj pri nadúvaní, poruchách žľníka, pečene atď. Zvonku sa používa na výplachy ústnej dutiny a na prípravu osviežujúcich kúpeľov, posilňujúcich najmä slabé deti. Čerstvý podzemok však spôsobuje vracanie.

Vari už tých koreňov bolo dosť. Stromy rastú do výšky, azda sa nám podarí podrásť spolu s nimi v nasledujúcom príspevku.

LITERATÚRA

Archívne fondy a kartotéky nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV v Bratislave.

Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Zost. A. Habovštiak. Bratislava: Veda 1984. 368 s. (+ vyplnené dotazníky a pracovné mapy)

BUFFA, Ferdinand: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1972. 428 s.

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.

DVORNICKÁ, Ľubica: Ľudové názvy niektorých rastlín s komponentom koreň v slovenských nárečiach. In: Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Philologica. 72. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – zborník vedeckých príspevkov venovaný pamiatke ľudskej i vedeckej osobnosti – profesorovi Eugenovi Paulinymu pri príležitosti 100. výročia jeho narodenia. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 105 – 120. ISBN 978-80-223-3562-1.

HABOVŠTIAK, Anton: Sémantická motivácia názvov paprade. In: Kultúra slova, 1976, roč. 10, č. 5, s. 155 – 159.

Historický slovník slovenského jazyka. 1 – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

KRESÁNEK, Jaroslav: Atlas liečivých rastlín a lesných plodov. Martin: Osveta 1988. 400 s.

MAČKU, Ján – MOKRÝ, Jozef: Naše liečivé rastliny. Zber, pestovanie, úprava, účinné látky, upotrebenie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1957. 408 s. Dostupné na <http://lecitele.com/wp-content/uploads/Nase-licive-rastliny.pdf>.

MACHEK, Václav: Česká a slovenská jména rostlin. Praha: Nakladatelství ČSAV 1954. 368 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

MAREC, Jozef: Tradičné liečiteľstvo a ľudová mágia na horných Kysuciach. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2011. 400 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

Slovník slovenských nárečí. 1. – 2. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.

THURZOVÁ, Ľudmila a kol: Malý atlas liečivých rastlín. Martin: Osveta 1983. 464 s.

Vinohradníctvo. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Pripravil J. Nižnanský. Bratislava: dialektologické oddelenie JÚEŠ SAV 1969. 79 s., 4 obrazové prílohy.

ŽILÁKOVÁ, Mária: Ľudové liečenie Slovákov v Maďarsku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2009. 464 s.

KS

ROZLIČNOSTI

Rodovo neutrálne meno

V uplynulých rokoch sme v jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV riešili niekoľko otázok s témou rodovo neutrálnych mien. V čase, keď sa diagnóza F64.0. – transsexualita – stala spoločensky akceptovanou a jej liečba vrátane zmeny pohlavia je na Slovensku dostupnejšia a častejšia, potreba vymedziť pojem rodovo neutrálne meno z hľadiska slovenského jazyka i legislatívne je čoraz naliehavejšia.

Zákon 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku umožňuje osobám, u ktorých prebieha zmena pohlavia, používať **neutrálne meno a priezvisko**. V niektorých výkladoch ustanovenia tohto zákona sa ako príklad neutrálneho mena uvádzajú také mená, ktoré sa na Slovensku dávajú dievčatám aj chlapcom, napr. *Saša, Alex, Nikita*. Takýchto úradných mien je však na Slovensku len niekoľko. Ako príklady neutrálneho priezviska sa uvádzajú zvyčajne priezviská zakončené na *-eje*, napr. *Mišeje, Kováčeje, Petreje*, alebo na *-ovie*, napr. *Jakubovie, Brežíkovie*, ktoré sa v takejto podobe používajú ako mužské aj ako ženské priezviská. Ostatné priezviská bez prechýľovacej prípony *-ová*, resp. *-á* sa z hľadiska morfológie slovenského jazyka považujú za tvary mužských priezvisk.

Logicky sa nemôžu všetky osoby v procese zmeny pohlavia volať *Saša Kováčeje, Nikita Jakubovie* či *Alex Petreje* a rodová neutralnosť priezvisk pre potreby zákona sa posudzuje voľnejšie. Na matrike akceptujú ako rodovo neutrálnu aj neprechýlenú podobu priezviska. Ako rodovo neutrálne rodné (krstné) mená sa zapisujú aj cudzojazyčné mená, ktoré v cudzích krajinách fungujú ako neutrálne, resp. obojrodové, čiže ich nositeľmi sú muži aj ženy, alebo ktoré v niektorej krajine fungujú ako ženské a v inej ako mužské. Také je napríklad meno *Jean*, ktoré sa vo Francúzsku používa ako mužské meno, ale v anglofónnych krajinách je to ženské meno. Otvorenou otázkou zatiaľ ostáva spôsob preukazovania reálnej existencie cudzojazyč-

ných rodných mien v zahraničí a ich rodovej neutrálnosti. Pracovníci matrik nemajú postup v podobných prípadoch ujasnený a žiadateľov často zbytočne odkazujú na jazykovú poradňu. Keďže pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa zaoberajú výskumom a opisom slovenského jazyka, môžu kvalifikovane posúdiť existenciu a rodovú neutrálnosť domácich či zdomácnených mien, ktorých je však, ako sme uviedli, medzi úradnými podobami slovenských mien veľmi málo.

Ak si žiadateľ zvolí cudzokrajné meno, čo býva podstatne častejšie, mal by sám preukázať, že takéto meno v nejakej krajine funguje ako úradné a zároveň je rodovo neutrálne. Ak situáciu porovnáme so zápisom cudzojazyčného mena pre novonarodené dieťa, matrika väčšinou vyžaduje potvrdenie zo zastupiteľského úradu krajiny, v ktorej sa meno v takejto podobe používa ako úradné, v jednoduchších prípadoch sa väčšinou stačí odvolať na niektorú z publikácií Milana Majtána a Mateja Považaja *Meno pre naše dieťa* (1983, 1985, 1993) a *Výberte si meno pre svoje dieťa* (1998), ak sa v nich zvolená podoba mena uvádza. Rodovo neutrálnym menám sa však spomenuté publikácie nevenujú. Otázka, ktoré zdroje – cudzojazyčná jazyková prax, napr. existencia známych osobností (mužov a žien) s rovnakým rodným menom, rozličné internetové zoznamy mien, odborné publikácie, potvrdenia zo zastupiteľských úradov – možno považovať za relevantné pre zápis neutrálneho mena, by sa mala zrejme riešiť vykonávacími predpismi príslušného legislatívneho orgánu, ktorým je Ministerstvo vnútra SR, a podľa ktorých by jednotne postupovali všetky matriky.

Pri vyhľadávaní cudzojazyčných mien s atribútom rodovej neutrálnosti sú záujemcovia zatiaľ odkázaní na zahraničné odborné publikácie o rodných menách, v ktorých sa zvyčajne osobitne označujú aj rodovo neutrálne mená (po anglicky unisex). Základnú orientáciu v tejto pomerne novej problematike možno získať z českej publikácie Miroslavy Knappovej *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* (aktualizované 6. vydanie, Academia Praha, 2017, kapitola *Osobní jména transsexuálů* na s. 88 – 92). Zoznamy cudzojazyčných aj českých rodovo neutrálnych mien (autorka používa termín obojrodové meno) sa uvádzajú v rámci kapitoly, ďalšie rodovo neutrálne mená možno nájsť priamo v slovníkových heslách. Na ukážku vyberáme zopár obojrodových mien: *Ashley, Beny, Cassie, Darcy, Elia, Glenn, Charlie, Jackie, Kim, Lou, Misha, Nikola, Robin, Sandy, Taylor, Whitney*, z českých domácich alebo

zdomácnených mien sú to napríklad *Aleksa, Fany, Jarka, Jirka, Mila, Sláva, Sváťa, Viky, Viťa*.

V prípade trvalého matričného zápisu mena, ktoré má spĺňať svoju funkciu aj po dovŕšení zmeny pohlavia, odporúča Knappová doplniť rodovo neutrálné meno ešte druhým menom jednoznačne určujúcim cieľové pohlavie nositeľa. Napr. k rodovo neutrálnemu menu *Christie* možno pridať mužské meno *Daniel*, t. j. *Christie Daniel*, ak je cieľovým pohlavím muž, alebo ženské meno *Sofie*, t. j. *Christie Sofie*, ak je cieľovým pohlavím žena.

Katarína Kálmánová

SPRÁVY A POSUDKY

Konferencia o problémových javoch v jazyku

Vedecká konferencia s názvom *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá* sa spolu s 13. celoslovenským stretnutím jazykovedcov konala 28. – 29. novembra 2017 v Malom kongresovom centre vydavateľstva VEDA v Bratislave. Na úvod všetkých prítomných privítala Sibyla Mislovičová, ktorá pripomenula, že konferencia uzatvára vedeckovýskumný projekt oddelenia jazykovej kultúry a terminológie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko*, na ktorom sa v rokoch 2014 – 2017 podieľal kolektív pracovníkov oddelenia.

Úvodný referát predniesla Ingrid Hrubaničová, ktorá analyzovala typy otázok a odpovedí z jazykovej poradne v rokoch 2005 až 2017. Na základe svojej analýzy odporúčala sústrediť sily na internetovú jazykovú poradňu, pričom odpovede v nej publikované by mali byť výsledkom spolupráce viacerých pracovníkov, a to nielen z oddelenia jazykovej kultúry a terminológie, ale aj z ostatných oddelení ústavu. Prirodzeným procesom by mala byť pravidelná aktualizácia textov aj dopĺňanie internetovej poradne o problémové javy, ktoré zachytia vo svojej práci a výskume sami jazykovedci. Za osožné považuje I. Hrubaničová aj zmeny technického rázu, aby používateľ internetovej jazykovej poradne dostal jasné inštrukcie, kde si môže lexikálny alebo pravopisný problém overiť sám a bez čakania. Jazyková expertíza náročná na čas a spoluprácu viacerých odborníkov by mala byť v rámci jazykovoporadenskej činnosti spoplatnená.

Iveta Vančová sa vo svojom vystúpení venovala zmiešanému skloňovaniu neživotných maskulín. Na úvod spomenula skupinu matematických termínov zakončených na *-ec*, ktorých skloňovanie z historického hľadiska aj z hľadiska súčasnej praxe opísala v štúdiu uverejnenej v časopise *Kultúra slova* (2016, roč. 51, č. 3, s. 129 – 145). Následne sa venovala ďalším ne-

životným maskulínam, ktoré nemajú úplnú neživotnú paradigmu, napr. názvom kariet, dopravných prostriedkov, jedál, nápojov, plaveckých štýlov, pričom na základe korpusových textov analyzovala skloňovanie týchto slov v súčasnej jazykovej praxi (často v rozpore s kodifikačnými príručkami), ako aj príčiny takéhoto skloňovania. Na záver navrhla, aby sa v niektorých prípadoch pri takýchto maskulínach zohľadnila ich živá tvarová pestrosť a pripustili sa (ak nie sú) dvojtvary, a odporúčala pri týchto slovách uvádzať v slovníkoch bohatší gramatický aparát, hlavne tvary spôsobujúce váhanie (v datíve, akuzatíve a lokáli singuláru a v nominatíve a akuzatíve plurálu).

Na tri zaujímavé javy pri substantívach stredného rodu upozornila Dana Guričanová. Prvým z nich boli neutrá s príponami *-ište* a *-isko*, ktoré sa vyvíjali smerom k preferencii prípony *-isko*, kodifikované sú však aj varianty, napr. *odbytisko/odbytište*, *nástupisko/nástupište*. Ako problémový označila aj inštrumentál plurálu pri substantívach vzoru *srdce* – tendencia používania prípony *-iami* namiesto *-ami* je najvýraznejšia pri substantíve *prsia*, čo potvrdil aj dotazníkový prieskum medzi študentmi. Navrhla, aby sa zvažilo spracovanie slova *prsia* variantne, príp. aj varianty *polami/poliami*. Ďalej sa venovala špecifickému javu pri neutrách, ktorým je dvojrodovosť augmentatív s príponou *-isko*. Z používateľského hľadiska by bolo optimálne odlíšiť v slovníkoch osobné prenesené použitie zvieracích augmentatív od pôvodných zvieracích rozštiepením významu podobne ako pri základnom slove, z ktorého vznikli, a uviesť všetky relevantné prípony. Komplexne to možno realizovať v ortograficko-gramatickom slovníku.

Sibyla Mislovičová sa vo svojom príspevku zaoberala skloňovaním neživotných maskulín zakončených na *-r/-l*, pričom ako problémové pády sa javia najmä L sg., N pl. a A pl. Najväčší pohyb sa zaznamenáva pri maskulínach cudzieho pôvodu s príponou *-ál*, ktorých kodifikovaná podoba L sg. sa končí na *-i*, ale často sa stretávame aj s podobou zakončenou na *-e*, napr. v *originále*, v *kriminále*. Rozkolísanosť v L sg. však možno pozorovať aj pri domácich slovách typu *diel*, *podiel*, *rozdiel*, kde kodifikovanú príponu *-e* nahrádza prípona *-i*. Otázne zostáva posudzovanie takýchto pohybov v jazyku, keďže moment, odkedy by mali mať odraz aj v lexikografii a kodifikácii, sa určuje veľmi ťažko. Na záver svojho príspevku S. Mislovičová predstavila prítomným novú publikáciu s názvom *Spytovali ste sa*, ktorá je výberom príspevkov z rovnomennej rubriky časopisu Kultúra slova.

Mená so šľachtickým predikátom v súčasnej slovenčine boli témou príspevku Silvie Duchkovej. Táto problematika nie je v gramatikách osobitne spracovaná, základné zásady sa uvádzajú v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1971 a v Príručke slovenského pravopisu pre školy (Oravec, J. – Laca, V., 1976). Cieľom príspevku bolo zistiť, ako sa v súčasnej jazykovej praxi dodržiavajú zásady formulované v týchto príručkách, či v skloňovaní románskych mien so šľachtickým predikátom nastali nejaké zmeny, aj či sa pravidlá o skloňovaní francúzskych mien so šľachtickým predikátom, ktoré formuloval K. Sekvent v príručke *Ako používať francúzske vlastné mená v slovenčine* (2002), týkajú iba skloňovania francúzskych alebo aj iných románskych mien.

Katarína Kálmánová sa zamerala na preskúmanie súčasnej jazykovej praxe v rámci okrajových ženských deklináčnych typov *dľaň, kost', gazdiná*, feminín s nepravidelným skloňovaním *pani a mat', mati* a feminína s adjektívnym skloňovaním *desiata* s dôrazom na opis tendencií a zmien v systéme súčasnej spisovnej slovenčiny, ktoré sa odlišujú od prezentácie morfológie v danej oblasti v platných kodifikačných dielach. Položila si otázku, prečo k nim dochádza a kam smerujú a ako k nim pristupovať z hľadiska prípadných kodifikačných zmien.

Popoludňajšie rokovanie otvoril príspevok Alexandry Jarošovej, v ktorom sa venovala systému, norme a kodifikácii na príkladoch morfolologickej variantnosti slovies, opierajúc sa o prípadovú štúdiu Medziparadigmatický prechod medzi vzormi *česať a chytat' (volat')*.

Vladimír Benko načrtol poslanie a zdroje webových korpusov, o. i. uviedol, že ich veľkosť stúpne každé desaťročie zhruba 10-násobne. Bližšie predstavil korpus Omnia Slovaca Publica, ktorý sa buduje od roku 2013 a v súčasnosti obsahuje zhruba 16 miliárd tokenov.

Jana Pekarovičová a Michaela Mošaťová prezentovali spoločnú prácu o typológii a klasifikácii chýb z hľadiska slovenčiny ako cudzieho jazyka. Zdôraznili, že cudzincom pri štúdiu slovenčiny chýba autokorekcia, študent si chyby neuvedomuje, preto je veľmi dôležité, aby si vyučujúci stanovil správne kritériá hodnotenia vzhľadom na jazykovú úroveň študenta. Všetky chyby treba, pochopiteľne, opraviť, ale nie všetky sa musia klasifikovať. Je nevyhnutné odlišiť, či ide o neúmyselnú chybu z nepozornosti či prerieknutia, alebo o chybu v dôsledku neznalosti. Odlišovať treba aj absolútnu chybu od nepreferovanej formy, teda gramaticky správnej podoby použitej v nezvyčajnom kontexte.

Rodovou unifikáciou zámen v štandardnej variete súčasnej slovenčiny sa zaoberali Ľubomír Kralčák a Renáta Hlavatá, príspevok predniesol Ľ. Kralčák. Podľa autorov jednou z výraznejších tendencií v dynamickom profile morfológie súčasnej štandardnej slovenčiny je tendencia k rodovému vyrovnávaniu zámen. Ide o plurálové i singulárové tvary zámena *on*, v ktorých sa pôvodne prejavoval odkaz na formujúcu sa kategóriu mužskej osoby, ako aj o tvary zámena *sám*, *samý*.

Martina Ivanová nazvala svoju prednášku *Synsémantické verbá v slovenčine – problémy ich vymedzenia a klasifikácie*. Venovala sa najmä skupine slovies typu *zdať sa*, *javiť sa*, *vyzerat'*, *vidieť sa*, ktoré sa klasifikujú ako sponové, resp. polosponové verbá, hoci sa môžu spájať aj s infinitívom. Práve kolokabilita s infinitívom sa často uvádza ako dôvod, prečo sa pri týchto verbách neraz objavuje aj spona *byť*, čo sa považuje za neadekvátne. Možným riešením je hodnotiť tieto jednotky ako tzv. raising slovesá, ktoré sa na rozdiel od sponových slovies vyznačujú schopnosťou „vzdvihnúť“ argument z pozície subjektu vedľajšej vety, resp. infinitívnej skupiny do pozície subjektu maticového slovesa, porov. *Zdá sa, že Peter je unavený. – Peter sa zdá (byť) unavený.*

Záver prvého dňa patril diskusii, v ktorej odznali reakcie prítomných na niektoré príspevky, napr. A. Jarošová vysvetlila, že nejednotnosť spracovania augmentatív so zakončením na *-isko* v jednotlivých zväzkoch Slovníka súčasného slovenského jazyka spôsobil nedostatok dokladov; M. Ivanová zdôraznila potrebu nových Pravidiel slovenského pravopisu, za jeden z nedostatkov súčasnej príručky považuje uvádzanie neproblémových príkladov.

Druhý deň konferencie otvoril Ján Kačala prednáškou *Vyjadrovanie dvojitého syntaktického vzťahu jedným spájacím výrazom*. Analyzoval dvojité syntaktický vzťah viazaný na uplatňovanie spájacieho výrazu stojaceho na rozhraní nadradenej a podradenej vety súvetia a schopného rozdeleným spôsobom syntakticky reagovať na dve substantíva umiestnené v dvoch rozličných vetách súvetia. Plniť takúto funkciu je schopný iba taký vzťažný výraz, ktorý na rozdiel od spojky ako základného spájacieho prvku je gramaticky disponovaný na rozdelené vyjadrovanie kongruencie.

Lujza Urbancová sa venovala rodovej vyváženosti v súčasnej slovenčine. Pripomenula, že rodovo vyvážený jazyk nediskriminuje žiadne pohlavie, preto takýto spôsob komunikácie odporúča aj Európska únia. Na Slovensku

sú v tejto oblasti ešte značné rezervy, ani dôležité mediálne inštitúcie nedodržiavajú rodovo citlivý jazyk na požadovanej úrovni. Jednou z príčin môže byť aj bariéra vo vedomí ľudí – generické maskulínium je pevne ukotvené vo vedomí používateľov jazyka, nový trend sa presadzuje pomaly. Táto problematika si ťažko nachádza jednoznačné riešenie, keďže aj reakcie odbornej komunity na používanie rodovo vyváženého jazyka sú neraz protichodné.

Program konferencie spestrila – nielen po jazykovej stránke – Mariola Szymczak-Rozlach, ktorá svoj príspevok sčasti predniesla v poľštine. Informovala o slovenských deminutívach v eufemizujúcej funkcii a o probléme expresívnosti. K eufemizujúcim deminutívam napr. zaradila výrazy ako *čertík*, *cigánik* (dieťa, ktoré klamalo), *blázonko* ap.

Andrej Závodný poukázal na slová, ktorých adaptácia vybočuje zo systémovej ustálenosti jazyka. Komentoval niektoré pravopisné javy, ktoré sú uvedené v Pravidlách slovenského jazyka, ale pôsobia nesystémovo, napr. prečo je *Neslovák* a *Exslovák* s veľkým začiatočným písmenom, ale *tiežslovák* a *hejslovák* s malým začiatočným písmenom; prečo je obyvateľ Kartága *Kartáginec* a nie *Kartáğčan*.

O školskom bilingvizme hovorila Katarína Jóbová Sziveková, upozornila na možnosti rozvíjania komunikačnej kompetencie žiakov 5. až 8. ročníka vo vyučovaní slovenského jazyka a slovenskej literatúry na školách s maďarským vyučovacím jazykom. Pri aplikovaných didaktických hrách má učiteľ navodzovať také situácie, ktoré pripomínajú realitu, aby na jeho otázky žiaci reagovali autenticky, spontánne. Vhodné je nacvičovať ohýbanie slovných druhov v slovných spojeniach, napr. *veľký hnedý tatranský medveď*, pozornosť treba venovať aj frazeologickým jednotkám, ktorých chápanie a používanie je spoľahlivým dôkazom pokroku v ovládaní jazyka.

V záverečnej diskusii o. i. vystúpil Ľubor Králik, ktorý vysvetlil, že pri tvorbe obyvateľských mien a adjektív často treba vziať do úvahy historické osobitosti východiskového jazyka, napr. *Kartágo* – *Kartáginec* – *kartáginský*. K tematike rodovo vyváženého jazyka sa vyjadrila Lucia Molnár Satinská, na príspevok o slovenských deminutívach reagovala Nicol Janočková.

Po ukončení programu konferencie sa v tých istých priestoroch konalo 13. celoslovenské stretnutie jazykovedcov.

Dana Guričanová

SPYTOVALI STE SA

Titus – Titusa. – „Prednedávnom sa uskutočnilo blahorečenie slovenského kňaza saleziána Zemana, ktorého krstné meno je *Titus*. Ako sa toto meno skloňuje? Pri menách latinského pôvodu by malo koncové *-us* pri skloňovaní vypadávať, ako napr. *Ovidius – Ovídia*, *Vergilius – Vergília*, *Marcus Aurelius – Marca Aurelia*,“ myslí si telefonujúca do jazykovej poradne.

Z argumentácie opytujúcej vidieť, že ovláda zásadu skloňovania latinských mien z antického obdobia, podľa ktorej sa pri ohýbaní väčšina z nich koncové *-us* vynecháva. Týka sa to aj mien viacerých pápežov, napr. *Pius – Pia*, *Sixtus – Sixta*, *Lucius – Lucia*, *Hilarius – Hilaria*, *Pelargius – Pelargia*, *Sergius – Sergia*. Okrem uvedenej zásady však platí, že v zdomácnených a súčasných menách sa *-us* pri skloňovaní zachováva, porov. *Július – Júliusa* (ale *Gaius Iulius Caesar – Gaia Iulia Caesara*), *Márius – Máriusa*, *Dárius – Dáriusa* (ale /perzský kráľ/ *Dárius – Dária*). Do radu súčasných mužských mien na *-us* môžeme zaradiť pôvodne latinské, v súčasnosti aj anglické a dánske meno *Marcus*, ktoré má v slovenčine písanú podobu *Markus*. Obe podoby sa v slovenčine skloňujú s ponechaním *-us*: *Marcusa/Markusa*, *Marcusovi/Markusovi*, *Marcusa/Markusa*, (o) *Marcusovi/Markusovi*, (s) *Marcusom/Markusom*.

V Slovníku slovenského jazyka (6. zv., Doplnky a dodatky, 1968) sa uvádza dvojaké skloňovanie mena *Titus* (tu v podobe *Títus*), a to s vynechávaním aj zachovávaním koncového *-us* (*Títa/Titusa*). V časoch mladosti saleziánskeho rehoľníka pôvodom latinské meno *Titus* nebolo v slovenskom prostredí také zriedkavé. O jeho zdomácnení svedčia výpovede jeho rodinných príslušníkov a známych, ktorí meno nového slovenského blahoslaveného skloňujú so zachovávaním *-us*: *Titus – Titusa*, *Titusovi*, *Titusa*, (o) *Titusovi*, (s) *Titusom*. V prospech skloňovania mena *Titus* v plnom znení hovoria aj doklady z publicistických textov, životopisné knihy a materiály o Titusovi Zemanovi a rovnako texty úkonu blahorečenia.

Silvia Duchková

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (49)

oblízat' -íže -ížu oblíž! -ízal -ížuc -ízaný -ízanie dok. **1.** (čo, koho) ▶ prejsť jazykom po niečom (obyč. viac ráz); lízaním zasiahnúť, jazykom a slinami (postupne) navlhčiť; syn. olízať: *o. si kútiky úst, suché pery; o. lyžicu; o. si ranu na prste; mačka oblízala novonarodené mačiatka; oblízal známku, obálku pred zalepením; pes vyskočil a oblízal ma; Zjedol ho [zákusok] a bez rozpakov si po ňom oblízal prsty.* [I. Izakovič] ↗ i fraz.

2. (čo) ▶ dotykom jazyka, lízaním odstrániť z povrchu, zlízať; syn. olízať: *o. kvapky medu na tanieri; o. čokoládu, šľahačku z prstov; o. si rúž z pier*

3. expr. zried. (čo) ▶ (obyč. o živoch) krátko, narýchlo sa dotknúť niečoho, zasiahnúť a poznačiť niečo al. okraj niečoho: *plamene oblízali aj vedľajšiu strechu domu; Jazyky žltkastého ohňa s modrými obrysmi mu oblízali končeky prstov.*

[R. Brat]

▣ fraz. expr. *môže si/mohol by si [všetky] prsty oblízat'* al. *môže si/mohol by si všetkých päť/desat' prstov oblízat'* môže byť nadmieru spokojný, mohol by byť rád (pretože niečo je preňho veľmi dobré, výhodné); *oblízat' si labu* nič nezískať, nedostat'

▣ nedok. ↗ **oblizovať**

oblízat' sa -íže sa -ížu sa oblíž sa! -ízal sa -ížuc sa -ízanie sa dok. ▶ prejsť jazykom po niektorej časti svojho tela, obyč. po ústach al. okolo úst: *nazrel do hrncov a labužnícky sa oblízal; Aby ušetril vodu, rozhodol sa [kocúr], že sa nebude umývať, stačí, keď sa poriadne oblíže.* [S. Rakús] ▣ nedok. ↗ **oblizovať sa**

obliznúť -zne -znú -zni! -zol -zla -znúc -znutý -znutie dok. **1.** (čo, koho) ▶ (raz) prejsť jazykom po niečom; navlhčiť jazykom a slinami, liznutím zasiahnúť;

Text vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/0017/17 Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

syn. oliznúť: *o. si pery; o. varešku; mačka oblizla mačatú ňufáčik; oblizol lepiacu pásku a zalepil roztrhnutý papier; pomiešal nápoj prstom a oblizol ho; Zručne si zakrútil cigaretu, oblizol ju, zapálil a s hlbokým pôžitkom si z nej potiahol.* [L. Ballek]; *Oblizol drevený plátok [nástroja] a skúsil vyfúknuť tón.* [V. Šikula]; *Pes mi vyskočí na plece, vyplazí jazyk a oblizne ma.* [J. Pohronský]; *Oblizol si kožu, bola sladká. Nijaké soli.* [A. Ferko]

2. (čo) ▶ liznutím odstrániť z povrchu, zlízať; syn. oliznúť: *o. stekajúci med na pohári; o. čokoládu z prsta; končekom jazyka oblizla kvapku krvi na hornej pere*

3. expr. (čo/čoho/z čoho) ▶ dotykom jazyka ochutnať; zjesť, odpiť malé množstvo z niečoho; syn. oliznúť: *o. soľ; uštipol z chleba a oblizol horčice; už mesiac neoblizol ani pivo, nieto ostré; No a sotva z vína oblizla aj kráľovná, hneď sa jej rozviazal jazyk.* [A. Habovštiak]; *Policajt oblizne prášok na prste a zavrtí hlavou.* [InZ 1999]

4. expr. (čo) ▶ (obyč. o živloch) krátko, narýchlo a tesne sa dotknúť niečoho, zasiahnúť a poznačiť niečo al. okraj niečoho: *Plameň vyskočil, oblizol konské brucho, zvieru potiahol fúru o dva metre a zastalo.* [P. Glocko]; *Vlna oblizla kraj paluby a my sme čakali na ďalšiu.* [N. Tanská]; *Tvoje stopy v mokrom piesku. Trvajú len chvíľu, more ich oblizne – a už nie sú.* [V. Klimáček] zmyje ich

▣ nedok. ↗ **oblizovať**

obliznúť sa -zne sa -znú sa -zni sa! -zol sa -zla sa -znúc sa -znutie sa dok. ▶ prejsť jazykom po niektorej časti svojho tela, obyč. po ústach al. okolo úst, oblizáť sa: *líškavo sa o.; mačka sa oblizla; Vypil kališteľ dobrej kopaničiarskej slivovice, zaodrňal trochu a oblizol sa.* [V. Mináč] ▣ nedok. ↗ **oblizovať sa**

oblizovať -zuje -zujú -zuj! -zoval -zujúc -zujúci -zovaný -zovanie nedok. 1. (čo, koho) ▶ prechádzať jazykom po niečom; lízaním zasahovať, jazykom a slinami (postupne) navlhčovať; syn. olizovať: *o. si pery; je neslušné o. nôž; nepáčilo sa mu, keď ho pes oblizoval; mačka si starostlivo oblizovala labky; Tajomník ju [haruľu] jedol schuti ako doma, oblizoval si od loja zamastené prsty.* [L. Ťažký]; *Aj v polospánku podchvíľou [medvedica] oblizovala svoje mláďa a dýchala naň.* [KSI 1983]

2. (čo) ▶ lízaním odstraňovať z povrchu; syn. olizovať: *o. lekvár z varechy; o. si sladkú šťavu melóna z prstov; Zamyslene oblizovala z lyžičky posledné zvyšky šľahačky.* [V. Handzová]; *Ústa mal vo výške jej ohnutej a poranenej ruky a jazykom oblizoval krv okolo rany.* [P. Jaroš]

3. expr. (čo) ▶ dotykom jazyka ochutnávať; odjedat', odpíjať (malé množstvo) z niečoho; syn. olizovať: *rád oblizuje sneh a cencúle; s rozkošou oblizovala zmrzlinu; Pavo len oblizuje hriate.* [F. Hečko]; *Ondriaš už nepije, iba čo oblizuje pohárik a naprázdno si s ním zdravká.* [I. Habaj]

4. expr. (čo) ▶ (o živloch) prudko, rýchlo a tesne sa dotýkať niečoho, zasahovať niečo al. okraj niečoho; syn. olizovať: *ohnivé jazyčky, dychtivo oblizujúce a požierajúce prinesené raždie* [J. Žarnay]; *Blízke more oblizuje piesočnatú pláž.* [G. Rothmayerová]; *Predstavoval si, že sa dostanú až do Obskej zátočiny, ktorou Severný ľadový oceán oblizuje nehostinné polárne brehy.* [I. Izakovič]; *Plamene už oblizovali blízke stromy a hrozilo, že preskočia na susedné budovy.* [Sme 1998]

5. expr., trochu pejor. (koho, čo) ▶ dotýkať sa perami, ústami pri prejave lásky a pod., bozkávať: *Oblizovať ženské, to je tvoj ideál!* [Š. Žáry]; *Chytil ju okolo pása, pritisol ju k sebe, pohladil po vlasoch a celú ju oblizoval.* [J. Kot]

▣ fraz. *oblizovať si [všetky] prsty po niečom* mať pôžitok z niečoho dobého, obyč. z jedla

▣ dok. k 1 – 4 ↗ **obliznúť, oblizáť**

oblizovať sa -zuje sa -zujú sa -zuj sa! -zoval sa -zujúc sa -zujúci sa -zovanie sa nedok. 1. ▶ prechádzať jazykom po niektorej časti svojho tela, obyč. po ústach al. okolo úst; syn. olizovať sa: *o. sa jazykom zľava i sprava; deti maškrtili a oblizovali sa; pes sa spokojne oblizoval; mačiatka sa túlili k sebe a oblizovali sa tenkými jazyčkami vzájomne sa olizovali*

2. expr., trochu pejor. (ø; s kým) ▶ vzájomne sa dotýkať perami, ústami pri prejave lásky a pod., bozkávať sa; syn. olizovať sa, cmúľať sa: *stále sa oblizujú; nemajú zábrany o. sa aj na verejnosti; pristihli ho, ako sa oblizuje s nejakým dievčaťom; Aspoň na neho by mali brať ohľad a neoblizovať sa.* [R. Jašík]

▣ fraz. expr. *oblizovať sa po niečom/za niečím aj/až za ušami* mať radosť, pôžitok z niečoho, obyč. z dobrého jedla, pochutnávať si

▣ dok. k 1 ↗ **obliznúť sa, oblizáť sa**

oblúba -by ž. 1. ▶ priazeň, ktorú niekto, niečo má u niekoho (často u mnohých ľudí), oblúbenosť: *o. encyklopédií a slovníkov rastie; romantické ladenie jeho poviedok mu prinieslo oblubu u čitateľiek; ihličnany a vždyzelené dreviny si získali veľkú oblubu u pestovateľov; Román Odviate vetrom Margaret Mitchellovej je jedným z tých, ktorých obluba neklesá s rokmi.* [KŽ 1967]; *Operetám, napriek ich diváckej oblúbe, sa venuje len málo slovenských divadiel.* [Sme 1994]; *I keď sviatok Valentína nepatrí medzi naše tradičné oslavy,*

predsa si našiel oblubu hlavne medzi mladými ľuďmi. [CN 2007] □ *byť, nebyť* v *oblube* al. *tešiť sa, netešiť sa (veľkej) oblube* *byť, nebyť (veľmi) oblúbený; mať, nemať niekoho, niečo* v *(vo veľkej) oblube* *oblubovať, neoblubovať, mať, nemať (veľmi) rád niekoho, niečo*

2. obyč. v spojení s *oblubou (robiť niečo)* ▶ s potešením, s radosťou, so záľubou, rád: *s oblubou používa toto slovo; mačky sa s oblubou vyhrievajú na slnku; Áno, presne tak, ako sa dnes tak s oblubou hovorí.* [A. Bednár]; *Spisovatelia sa s oblubou dávajú fotografovať pred knižnou policou.* [V. Švenková]

3. (v čom) ▶ silný záujem o niečo al. venovanie sa niečomu vyvolané al. ovplyvnené kladným citovým vzťahom, záľuba, záľubenie: *autorov spája o. v abstraktných námetoch a prírodných motívoch; režisérova o. v historických obdobiach; našiel oblubu v ďalšej atletickej disciplíne, v behu do vrchu; Zeus bol známy svojou oblubou v prevetľovaní sa do zvieracej podoby* [InZ 2000]; *Ježišova obluba v citovaní Deuteronomia, Izaiáša, dávidovských žalmov* [KN 2008] □ *mať oblubu v niečom* *oblubovať, mať rád niečo, tešiť sa z niečoho*

oblúbenec -nca pl. N -nci m. 1. ▶ osoba, ku ktorej majú ľudia kladný, žičlivý postoj, ktorej prejavujú istú náklonnosť, pozornosť, obdiv, oblúbený človek, favorit, miláčik: *o. domáceho, ženského publika; byť oblúbencom divákov, fanúšikov; stal sa kráľovým oblúbencom; mať svojich oblúbencom; tento herec nepatrí k mojim oblúbencom; Pelops, syn Tantalov, oblúbenec boha Poseidona, podľa mýtu bol jedným z tých, čo stáli pri kolíske olympijských hier.* [A. Bednár]

2. pl. N a A i -nce ▶ mimoriadne oblúbené zviera, ktorému človek prejavuje istú pozornosť, ktoré oblubuje, má rád, miláčik: *medveď – o. zoologickej záhrady; medzi jeho oblúbence patria žaby; korytnačka písmenková je oblúbencom akvaristov či teraristov; Keď na nich zavolať, delfíny priplávali k brehu a zabávali náčelníka všelijakými kúskami. Boli to jeho oblúbenci [...].* [V. Krupa]; *Svojím nezdravým spôsobom života sme nakazili aj našich štvornohých oblúbencom, psy a mačky.* [Sme 2009]

▣ **oblúbenkyňa** -ne -kýň ž. k 1: *táto speváčka je jeho veľkou, tajnou oblúbenkyňou*

oblúbený -ná -né 2. st. -nejší príd. 1. ▶ (obyč. o človeku) ktorý je (istý čas) objektom kladného citového vzťahu, žičlivého postoja al. obdivu obyč. väčšieho počtu ľudí, zahrňovaný priazňou, tešiaci sa *oblube*; op. *neoblúbený*: *o. človek, komik, spevák, spisovateľ; byť všeobecne o.; nebol veľmi o. medzi spolužiakmi; teraz je to oblúbená hra; bábkové divadlo je u detí veľmi oblúbené; medzi*

najoblúbenejšie mužské krstné mená u nás patria Tomáš, Matej, Martin, Michal, Peter a Marek

2. ▶ (obyč. o veciach, javoch al. činnosti) ktorý je predmetom záľuby, ktorý poskytuje potešenie, radosť al. ktorému dávame prednosť pred niečím iným; op. neoblúbený: *moja oblúbená kniha, téma; náš o. program; jeho oblúbené slovo* ktoré často používa; *zahrať niekomu jeho oblúbenú pesničku; mať svoje oblúbené miesto, zákutie; Chorvátsko je oblúbenou turistickou destináciou našich dovolenkárov; fyzika patrí medzi menej oblúbené predmety; najoblúbenejšie jedlá sú väčšinou tie najjednoduchšie; používanie internetu sa stáva čoraz oblúbenejším spôsobom zbierania rozličných informácií*

oblúbiť si -bi si -bia si oblúb si! -bil si -biac si -bený -benie si dok. **1.** (koho, čo) ▶ získať kladný citový vzťah k niekomu, k niečomu, zahrnúť priazňou, mať rád: *žiaci si rýchlo oblúbili nového učiteľa pre jeho priateľský prístup; o. si psa; Pretože si nemala vlastné deti, oblúbila si si deti svojich bratov a sestier.* [P. Bunčák]; *Kupec si sluhu oblúbil, lebo bol usilovný a čestný.* [Sln 1972]

2. (čo) ▶ nájsť záľubu, potešenie, uspokojenie v niečom, mať rád, uprednostniť niečo: *o. si cestovanie, vážnu hudbu; oblúbili sme si stredomorskú kuchyňu; Zdalo sa, že si už zvykla a že si toto miesto celkom oblúbila.* [J. Mičochová]; *Aj vy ste si oblúbili levanduľu pre jej čarovnú moc vytvoriť v záhrade neopakovateľnú romantickú atmosféru s príjemnou arómou?* [Záhr 2006]

▣ nedok. ↗ **oblubovať**

oblubovať -buje -bujú -buj! -boval -bujúc -bujúci -bovaný -bovanie nedok.

1. (koho, čo) ▶ mať kladný citový vzťah k niekomu, k niečomu, zahrňať priazňou, mať rád: *oblubuje francúzskych spisovateľov; tí dvaja sa veľmi neoblubujú; sú ľudia, ktorí neoblubujú mačky; ďalší román úspešného, čitateľmi čím ďalej, tým viac oblubovaného autora; Jakub Kalas neobluboval Krča. Nebývali priateľmi, skôr naopak.* [P. Andruška]; *Oblubujem síce akčných hrdinov, ale toto je aj na mňa priveľa.* [M. Hvorecký]

2. (čo) ▶ mať záľubu, potešenie, uspokojenie v niečom, mať rád, uprednostňovať niečo: *o. hudbu, tanec, poéziu; oblubuje rýchlu jazdu na bicykli; petúnie oblubujú slnečné miesta; na svoje si prídu hostia oblubujúci taliansku kuchyňu; turistami oblubované letovisko; Náruživo oblubovala nekonečne dlhé rozhovory o všetkom možnom.* [E. Farkašová]; *Drop je stepný vták. Oblubuje široké roviny.* [Sln 1976]; *Hudobná a telesná výchova patrili k jeho najoblúbenejším predmetom, no triádu – matematika, fyzika, chémia – už tak veľmi neobluboval.* [Sme 2009]

oblúčik -čika/-čka pl. N -čiky/-čky m. **1.** zdrob. ▶ malý, menší oblúk; vec al. pohyb takejto podoby: *ozdobné oblúčiky na stĺpe; písať, spájať oblúčiky pís-men; strihať, tvarovať nechty do oblúčika; cvičiť oblúčky na lyžiach; oblúčikom skočiť do vody; pes skrútil chvost do oblúčka; Domy mali vežičky, úzke okná s oblúčikmi.* [L. Ballek]; *Pokrčila čelo. Vysoké oblúčiky obočia sa jej zlomili.* [K. Lászlová]; *Začudovaný, uvidel som mäkké svetelné oblúčiky v očiach.* [J. Puškáš]

2. odb. ▶ grafický znak (mierne zaoblená čiarka) majúci v rozličných terminologických oblastiach rozličný význam: mat. (v geometrii) *pravý uhol označujeme bodkou v oblúčiku; uhol sa znázorňuje pomocou ramien, medzi ktorými sa vyznačí oblúčikom vrchol uhla;* hud. (v notovom zápise) *legatový o. znak pod al. nad dvoma al. viacerými notami rozličnej výšky označujúci viazanie tónov; predĺženie tónu naznačujeme ligatúrou – oblúčikom pod dvoma notami rovnakej výšky;* lingv. *medzi diakritické znamienka patrí v niektorých jazykoch o. nad písmenom, napr. Ā, Ę; vo fonetickej transkripcii sa hojne využíva ako grafický znak o., napr. o. medzi slovami označuje splyvavú výslovnosť*

3. voj., poľov. *spúšťový oblúčik* ▶ kovový oblúčik obopínajúci spúšť palnej zbrane, ktorý chráni jazýček spúšte pred poškodením a nežiaducim spustením pri náhodnom dotyku

4. šport. profes. ▶ oblúkovito kopnutá al. hodená lopta al. vystrelený puk: *nebezpečný o. smerom na bránu; jeho o. z diaľky sa odrazil od brvna brány; oblúčikom poslal puk do siete*

oblúk -ka pl. N -ky m. **1.** mat. ▶ časť krivky medzi jej dvoma bodmi: *kružnicový, eliptický o.; kružnicu môžeme rozdeliť na väčší a menší o.*

2. ▶ zakrivenie v tvare obyč. polovice al. menej ako polovice kružnice, kruhovitě zakrivenie; vec al. pohyb takejto podoby: *veľký, farebný o. dúhy; o. rieky; mostný o.; kamenné oblúky mosta; vysoké oblúky kupoly; okná ukončené oblúkmi; nápis na oblúku Michalskej brány pochádza z roku 1723; oprava kolajových oblúkov; nosnú časť strechy štadióna tvoria dva ocelové oblúky; robiť oblúky vystretými pažami; lopta vysokým oblúkom preletela ponad bránu; veľkým oblúkom obišiel dedinu; oblúkom sme sa vracali späť okľukou; snoubordisti brázdia kopec širokými oblúkmi; Ach, škoda slov, – hodila rukou, cigareta opísala dymiaci oblúk, zasyčala na hladine.* [v. Švenková]; *Bezpečný prejazd ostrou zákrutou si žiada, aby sme plyn pridávali až v strede oblúka zákruty.* [NP 1988]; pren. *myšlienkový o. istý vývoj, smerovanie al. rozpätie myšlienok; časový o. časové rozpätie, rozmedzie; životný o. priebeh života, životná púť* □ anat. *oblúk stavca vnú-*

turná strana otvoru stavca (kde je uložená miecha); *jarmový oblúk* súčasť tvárovej časti lebky človeka, líčna kosť; *nadočnicový oblúk* vystupujúca párová kosť nad očnými jamkami v tvárovej časti lebky (u človeka obyč. súčasť čelovej kosti); *podnebné oblúky* symetrické časti podnebia ústnej dutiny; archit. (*gotický*) *lomený oblúk* oblúk majúci v najvyššom bode zalomenie do istého uhla; *vítazný oblúk* a) pamätník s jednou al. tromi bránami na oslavu víťazstva a vojenských úspechov b) oblúk deliaci hlavnú, strednú loď baziľiky od priečnej lode a chóru; astron. *nočný oblúk* časť oblúka zdanlivého denného pohybu nebeského telesa, ktorá leží pod horizontom; geogr. *karpatský oblúk* rozsiahly horský systém ťahajúci sa cez niekoľko štátov od predhoria Malých Karpát v Rakúsku až po územie v Srbsku, Karpaty, Karpatská sústava; geol. *ostrovny oblúk* rad vulkanických ostrovov (obyč. v blízkosti hlbokých morských priekop), ktorý vzniká v prípade kontaktu dvoch oceánskych tektonických platní; meteor. *súmrakový oblúk* (kruhový) úsek oblohy utvorený tieňom Zeme a pozorovaný na opačnej strane obzoru oproti zapadajúcemu Slnku, často s fialovým nádychom; eltech., fyz. *elektrický oblúk* elektrický výboj medzi dvoma elektródami pripojenými k elektrickému zdroju, oblúkový výboj; tech., stroj. *zváranie elektrickým oblúkom* tavné zváranie, pri ktorom zdrojom tepla je elektrický oblúk vznikajúci medzi elektródou a zváraným materiálom; šport. *trojkový oblúk* (v basketbale) čiara vo vzdialenosti 6,75 m od koša, spoza ktorej úspešne hodený kôš má hodnotu troch bodov; hud. *melodický oblúk* úsek hudobnej skladby, v ktorom tóny najprv stúpajú a následne rovnakým tempom klesajú (naznačený v notovom zápise v podobe oblúka nad notami)

▣ fraz. *vyhýbať sa/vyhnúť sa niekomu, niečomu veľkým/širokým oblúkom* usilovať sa nestretnúť sa s niekým, obchádzať, obísť niekoho, niečo

▣ zdrob. ↗ **oblúčik**

Magdaléna Petrufová

Typografické značky

- ▶ uvádza výklad
- lexikalizované spojenie alebo terminologické spojenie
- ↗ odkaz
- ▣ frazeológia, parémie
- ▣ príhniezdovanie

Zoznam použitých skratiek zdrojov

CN	Castrum Novum
InZ	InZine, internetový časopis
KN	Katolícke noviny
KSl	Krásy Slovenska
KŽ	Kultúrny život
Sln	Slniečko
Záhr	Záhradkár

Z WEBOVEJ PORADNE

Ako sa správne tvoria názvy slovenských hradov? – Názvy hradov v Slovenskej republike sa tvoria dvoma spôsobmi: formou zhodného prívlastku v spojení so slovom (druhovým označením) *hrad*, napr. *Bratislavský hrad*, *Spišský hrad*, *Lubovniansky hrad*, alebo formou podstatného mena (často zhodného s názvom obce), napr. *Muráň*, *Devín*, *Červený Kameň*. Pri mnohých hradoch sa v jazykovej praxi používajú dva typy pomenovania, s druhovým označením *hrad*, ktoré sa píše s malým začiatočným písmenom a stojí pred názvom hradu, aj so zhodným prívlastkom, napr. *hrad Beckov – Beckovský hrad*, *hrad Devín – Devínsky hrad*, *hrad Strečno – Strečniansky hrad*, pričom obidva názvy sú správne, no jeden z nich je štandardizovaný, druhý je neštandardizovaný. Štandardizovaný názov konkrétneho hradu možno zistiť na stránke Úradu geodézie, kartografie a katastra SR: <http://www.skgeodesy.sk> (do vyhľadávača na stránke zadať *názvy hradov*).

Sú výrazy *bežkár*, *bežkovanie* a *bežkové lyžovanie* adekvátne pôvodným výrazom *bežec na lyžiach*, *bežecké lyžovanie*? – Osobu, ktorá sa venuje športovej disciplíne beh na lyžiach, nazývame *bežec na lyžiach* aj *bežkár* (od *bežecké lyže* → skráteno *bežky* → *bežkár*). Trate určené na behanie na lyžiach sa nazývajú *bežecké trate* aj *bežkárske trate*. Obe spojenia sú správne utvorené a zodpovedajú spisovnej slovenčine a obe sa používajú v jazykovej praxi. V Krátkom slovníku slovenského jazyka sa podstatné mená *bežky*, *bežkár* aj prídavné meno *bežkársky* hodnotia ako štylisticky neutrálne. Výrazy *bežkárske lyžovanie* a *bežkové lyžovanie* sa používajú podstatne zriedkavejšie než spojenie *bežecké lyžovanie*, ale vzhľadom na existenciu a klasifikáciu slov *bežkár* a *bežky* nemožno ani tieto spojenia odmietat'. Za oficiálny športový termín sa však považuje názov disciplíny *beh na lyžiach*. V spojení so slovom *lyžovanie* sa uprednostňuje prídavné meno *bežecký – bežecké lyžovanie*. Podobne aj sloveso *bežkovať* a z neho utvore-

né slovesné podstatné meno *bežkovanie* sú spisovné výrazy, ale častejšie sa používajú spojenia *behať* (resp. *behávať*) *na lyžiach*.

Existuje slovenský výraz pre úsek schodišťa od jedného odpočívadla k druhému? – Šikmá plošná konštrukcia v rámci schodiska, ktorá má minimálne tri stupne a spája dva rozličné výškové body, sa v slovenskej stavbárskej terminológii nazýva *schodiskové rameno*. Prvé rameno schodiska sa nazýva *nástupné (schodiskové) rameno* a posledné rameno sa nazýva *výstupné (schodiskové) rameno*. Ostatné ramená schodiska sa nazývajú *medziláhlé (schodiskové) ramená*. Jednotlivé ramená schodiska spájajú plošné vodorovné konštrukcie – *podesty*. Tieto termíny sa používajú na pomenovanie bežného schodiska v bytovom dome.

Aký je význam slova *prehľadový* a v akých prípadoch sa najčastejšie používa? Je vhodné spojenie *prehľadový katalóg*? – Prídavné meno *prehľadový* vyjadruje vzťahový význam k východiskovému slovu *prehľad*, z ktorého je utvorené, a to „vzťahujúci sa na prehľad, týkajúci sa prehľadu“. Slovo *prehľadový* sa najčastejšie používa v spojeniach *prehľadová stať, štúdia, prehľadový článok* a ide tu o útvary, ktoré poskytujú prehľad. V spojení so slovom *katalóg* sa použitie prídavného mena *prehľadový* počítať ako nadbytočné, pretože už samo slovo *katalóg* vo význame „systematický zoznam, súpis vecí usporiadaný podľa nejakého kritéria“ vyjadruje, že sa v ňom uvádza prehľad niečoho. Podľa toho, aké informácie a v akom rozsahu obsahuje, môže byť katalóg *ponukový, súborný, kompletný, podrobný, detailný, stručný, základný, výberový* ap. Zo slova *prehľad* je utvorené aj prídavné meno *prehľadný*, ktoré však vyjadruje vlastnosť niečoho, napr. *prehľadná schéma, prehľadná mapa*. Slovné spojenie *prehľadný katalóg* označuje taký katalóg, v ktorom sa dá ľahko vyhľadávať či orientovať.

Ako sa skloňuje slovo *mäta* v množnom čísle? – Podstatným menom ženského rodu *mäta* (vzor *žena*) sa v slovenčine pomenúva rastlina s výraznou mentolovou vôňou z čeľade hluchavkovitých. V slovenčine sa toto podstatné meno používa zvyčajne v jednotnom čísle, napríklad *jedlo ozdobíme*

vetvičkami mäty, naštartujte sa mäťou a mandarínkami, potrebujeme viaza-
ničku mäty, štyri stonky mäty, polievková lyžica mäty, tri rastlinky mäty, päť
kričkov mäty, dva druhy mäty. V korpuse Omnia Slovaca III Maior sa k 15.
januáru 2018 nachádzalo 22 422 dokladov s podstatným menom *mäta*, no
ani v jedinom prípade sme nezaznamenali jeho použitie v množnom čísle.
Z jazykového hľadiska však nemožno vylúčiť ani používanie podstatného
mena *mäta* v nominatívne či v akuzatívne množného čísla v spojeniach ako *na
balkóne mi rastú dve mäty* alebo *zasadil som bazalku a dve mäty*. V Slovníku
súčasného slovenského jazyka (2015), v ktorom sa pri podstatných menách
ženského rodu štandardne uvádza genitív množného čísla, je pri hesle *mäta*
uvedený tvar genitívu plurálu *miat*, ktorý sa vytvoril bezpríponovo predĺže-
ním základu slova a samohlásku *ä* vystriedala dvojhĺska *ia* (podobne ako
päta – piat, mäso – mias).

Ako sa nazýva osoba, ktorá medituje? – V Slovníku súčasného sloven-
ského jazyka (2015) sa vo význame „kto sa oddáva meditácii, rozjímaniu,
hĺbaniu al. kto privádza iných do stavu meditácie“ uvádza slovo *meditátor*,
v ženskom rode *meditátorka*. V rovnakom význame možno použiť aj spoje-
nie adjektivizovaného prídavného mena *meditujúci* utvoreného zo slovesa *meditovať*
a názvu osoby, napr. *meditujúci človek, meditujúci mních*. Podľa dokladov
z databázy Slovenského národného korpusu aj z internetu funguje pomeno-
vanie *meditujúci/meditujúca* už aj ako substantivizované prídavné meno,
napr. *niektorí meditujúci neúnavne praktizujú šamathu; meditujúci sa tým
dostávajú do čoraz hlbšieho uvoľnenia; účinok z meditácie sa potom prejaví
v charaktere osobnosti meditujúceho*. Takýmto slovtvorným postupom vznikli
napríklad aj ustálené pomenovania *vedúci, cestujúci, kupujúci, súťažiaci*.

**Ktoré prídavné meno od názvu Zlaté Moravce je správne: zlatomo-
ravecký alebo zlatomoravský?** – Od miestnych názvov zakončených na *-ce*
sa obyvateľské mená aj prídavné mená tvoria z odvodzovacieho základu,
čiže z miestneho názvu bez koncovky *-ce*, napr. *Mochovce – Mochov-čan,
Mochov-čanka, mochov-ský; Michalovce – Michalov-čan, Michalov-čanka,
michalov-ský; Žakovce – Žakov-čan, Žakov-čanka, žakov-ský*, preto aj *Zlaté
Moravce – Zlatomorav-čan, Zlatomorav-čanka, zlatomorav-ský*.

Je slovo zdokladovať spisovné? – Sloveso *dokladovať* sa ešte done dávna hodnotilo ako nespisovný výraz z administratívneho slangu. Takto je spracované aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003). Uvádza sa tam, že ide o obojvidové sloveso (t. j. vyjadruje sa ním prebiehajúca aj ukončená činnosť), ktorého spisovnými ekvivalentmi sú výrazy *dokladať*, *doložiť* (*dokladmi*). V Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006) sa však už sloveso *dokladovať* hodnotí ako odborný výraz z administratívy, čiže zaraďuje sa medzi spisovné výrazy. Uvádzajú sa pri ňom spojenia ako *žiadost' treba dokladovať* a *trvali sme na tom, aby dokladovali náklady*. Výrazy *dokladovať* i *doložiť dokladmi* sú teda rovnocenné. Nemožno odmietat' ani samostatné dokonavé predponové sloveso *zdokladovať*. Takéto podoby sa niekedy tvoria na zdôraznenie ukončenosti činnosti aj od obojvidových sloviess. Napríklad v slovenských slovníkoch sa uvádzajú slová *dokumentovať* (dokonavé i nedokonavé) aj *zdokumentovať* (dokonavé), *reštaurovať* aj *zreštaurovať*, *komentovať* aj *okomentovať*, *regenerovať* aj *zregenerovať*.

Má slovné spojenie *trafiť sa* rovnaký význam ako sloveso *trafiť*?
– Vyjadrenia typu *Netrafila som sa*. – *Niekedy je ťažké trafiť sa do rytmu*.
– *Trafiť sa do terča vzdialeného 50 m je už pomerne náročné*. – *Rowlingová sa trafila do vkusu mladých čitateľov* alebo *Tak to si sa trafil vedľa* sú neadekvátne, v slovenčine sa na vyjadrenie významov „zasiahnuť cieľ“, „nájsť cestu, potrafiť“ aj „uhádnuť“ používa sloveso *trafiť* v nezvratnej podobe, čiže bez zvratného zámena *sa*. Správne teda povieme *Netrafila som*.
– *Niekedy je ťažké trafiť do rytmu*. – *Trafiť do terča vzdialeného 50 m je náročné*. – *Rowlingová utrafila vkus mladých čitateľov*. – *To si teda trafil vedľa* (mýliš sa).

V slovenčine máme aj zvrtné sloveso *trafiť sa*, ktorým sa vyjadruje iba význam „naskytnúť sa, pritrafiť sa“, napr. *také šťastie sa ti už netrafí*. V ostatných prípadoch pridaním zvratného *sa* k slovesu *trafiť* vyjadříme význam „zasiahnuť seba“, napr. *trafila som sa kladivom do prsta* (zasiahla som kladivom vlastný prst) alebo *vojak sa pri čistení pušky nešťastne trafil do nohy* (strelil si do nohy).

INFORMÁCIE AUTOROM

1. Na stránke Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV www.juls.savba.sk sú prístupnené všetky čísla a obsahy časopisu Kultúra slova. Použitie týchto textov sa riadi zákonom č. 618/2003 Z. z. (autorský zákon).

2. Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať úzus časopisu.

Od autorov štúdií určených do článkovej časti sa vyžaduje abstrakt v anglickom jazyku v rozsahu približne 100 slov, ako aj kľúčové slová (3 – 10) v angličtine a slovenčine.

Do redakcie možno príspevok poslať elektronickou poštou ako prílohu na adresu iveta.vancova@juls.savba.sk.

Nevyžiadané príspevky redakcia nevracia.

Literatúra sa uvádza na konci článku (nie spracovaná v poznámkach pod čiarou) takto:

a) knižná publikácia:

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

b) štúdia v zborníku:

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Pohľad na slovo bor a jeho deriváty z územného aspektu. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 410 – 416.

c) článok v časopise:

POVAŽAJ, Matej: Tretie vydanie súčasných Pravidiel slovenského pravopisu. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 6, s. 321 – 329.

Pozn.: V prípade, že autor posielal príspevok, ktorý už uverejnil inde, je potrebné, aby to uviedol s presným bibliografickým údajom. Zároveň žiadame autorov, aby pripojili tieto údaje: a) meno, priezvisko, tituly, b) adresu pracoviska, adresu bydliska a číslo bankového účtu, kam možno poslať honorár, c) dátum narodenia, d) telefónne číslo, príp. e-mailovú adresu. Ak autor nepošle uvedené údaje, vydavateľstvo mu nebude môcť vyplatiť honorár.

Redakcia si vyhradzuje právo neuverejniť príspevok, v ktorom sa vyskytujú formulácie znevažujúce osobnosť názorového oponenta, kým autor z nich takéto formulácie neodstráni. Redakcia zastáva stanovisko, že príspevky s takýmito a podobnými formuláciami nepatria do vedeckých a odborných časopisov.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300